

Adalékok a magyar
zsidóság reformkorszakbeli
történetéhez.

IRTA :

CSETÉNYI IMRE

BUDAPEST, 1928.

Előszó.

Jelen munka a reformkor egyik jelentős kérdésének történetéhez kíván adalékokat nyújtani. Részben e nemű, a reformkorra vonatkozó adalékok már megjelentek a Magyar Zsidó Szemle hasábjain s jelen munka II. fejezete e nemű munkáságom folytatása.

Tekintettel voltam az Országos Levéltár helytartótanácsi és cancelláriai osztályának anyagára s a Jelenkor, Hirnök, Nemzeti Ujság, Világ és Pesti Hirlap anyagára, végül a Városi Nyilvános Könyvtár röpiratgyűjteményére. Az 1843/44-es országgyűlés adatait Kovács Ferenc kiadványából merítettem.

Ezúton fejezem ki tanítványi hálámat és legőszintébb köszönetemet ft. dr. Friedrich Endre kegyesrendi tanár úrnak, aki tanácsaival és segítségével kötelezett le s az Országos Levéltár tisztviselőinek előzékenységükért.

Budapesten, 1928. május havában.

Csetényi Imre.

A zsidók ügye a harmincas évek röpiratirodalmának tükrében.

A mult század harmincas-negyvenes éveiben Magyarországon virágzó röpiratirodalom fejlődik ki, amely a társadalmi és állami élet számos kérdésére igyekszik választ adni. Ez a röpiratirodalom arra a nagyarányú irodalmi mozgalomra emlékeztet, amely a XVIII. század végén virágzik. Míg azonban ez utóbbi irodalom Ballagi Géza klasszikus monográfiájában feldolgozást nyert, addig az előbbi feldolgozása még a jövő feladata.

A számos kérdés közzé, amelyek az írókat foglalkoztatják, tartozik a zsidó kérdés is. E kérdéssel már az 1790/91. országgyűlés foglalkozott¹ és megalkotta a XXXVIII. törvénycikket. Ennek visszhangjául tekinthetjük Nagyváti János, Kereszturi József és Szirmay Antal röpiratát.²

Az 1790/91. országgyűlés és a reformkor közzé esik Berzeviczy Gergely működése. A zsidókérdés már ezt a sokoldalú közgazdasági írónkat is foglalkoztatta. Már ő felveti azt a problémát, hogy nem az elnyomottság-e az oka a zsidók hibáinak. »Ez ok eltávolításával ők is megszűnnek majd ártalmasok lenni s azután hasznosak lesznek.«³

A század negyedik és ötödik évtizedében azután több röpirat lát napvilágot vagy múlik ki kéziratban a cenzor asztalán a körül a kérdés körül, amely nemcsak a zsidóságot érinti, hanem fontos állami s társadalmi kérdés, — ez a zsidókérdés.

¹ Marczali Henrik: Az 1790—91. országgyűlés. Bp., 1907. I. 201., 213., 217. l.

² Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp., 1888. 612 skk. II.

³ De oeconomia publico-politica: XV. fejezet. Latin kézirat kelte 1816., idézve a magyar kiadásból: Berzeviczy Gergely élete és művei. Írta, illetve fordította Gaál Jenő. Bp., 1902. 86. l.

E kéziratok tartalma azonban — eredetiük visszaadatván — részben csak a cenzori relációkból állítható össze.

1834-ben nyújtja be *Pollák Leó** röpiratának kéziratát a cenzúrához. (Revisoratus Officium Librorum.) A kézirat címe: *Über das Verhältniss der Juden in Ungarn nebst einer Beleuchtung der von einer Löblichen Reichs-Deputation gemachten Vorschläge zur Regulirung der Juden*. A munkát Nagy Antal cenzor bírálja. Alapos tárgyalás alá veszi a röpirat kéziratát s arra a conclusióra jut, hogy a munkának nem szabad napvilágot látnia. Cicero pro domo sua beszéde ez a munka, — állapítja meg Nagy.⁴ Nemcsak, hogy a zsidók összes sérelmeit felsorolja, hanem sok koholt, fenn nem álló sérelmet is felhoz.

A kézirat szerint a zsidóság fő sérelmei a következők: a zsidóknak nincs polgári joguk, nemcsak minden hivatalból, de a nemesi birtok- és bérletjogból is kizárva, előttük csak a kereskedelem van nyitva s a tudományos pályák közül az orvosi. Ehhez járul, hogy a bányavárosokban s egyes szabadkirályi városokban nem lakhatnak, vagy házuk nem lehet. Perhorreskálja a kézirat a zsidó esküt is (Hármaskönyv III. 36.). Ezután azokat a gondolatait adja elő a szerző, amelyek szerint a zsidók civilizációja a nemzet szempontjából keresztülvihető.

A cenzor e sérelmekkel szemben azt hangsúlyozza, hogy a zsidóknál sokkal értékesebb polgárok is megelégedésben élnek egyes jogaiktól megfosztottan is. Például felhossa erre, hogy nemesi javakat a protestánsok nem örökölhetnek Horvátországban s a somogyi nemesek tizedfizetői a pannonhalmi főapátnak. Be kellene látniuk a zsidóknak, — mondja a cenzor — hogy nem foglalhatnak el Magyarországon első helyet s nagyobb jogokat nem élvezhetnek (eminentissimis juribus non fruuntur). Arcátlan hazugságnak bélyegzi a cenzor azt az állítást, amely szerint a zsidónak kizárólagos foglalkozása a lenézett kereskedelem, mert hiszen a kereskedelem nem lehet lenézett foglalkozás, hiszen ez dús és tisztességes életet nyújt művelőinek, azután pedig még a szerző is bevallja, hogy nyitva áll a zsidó előtt a földművelés is, csak akarnia kellene s foglalkozhatnék evvel. Ezen kívül nyitva a zsidók előtt a sergyárak, kocsmák, mézárszékek árendájá; bizonyos iparral is foglalkozhatnak. Az orvoslás, sebészet s más széptudományok éppúgy elérhető a zsidónak, mint más polgárnak. Igaz, hogy zárva van előtte a vámárenda s a nemesi javak bérlete, — de

* Pollák Leót említi Büchler: A zsidók története Budapesten. Bp., 1901. 418. l.

⁴ Országos Levéltár: Departamentum Revisionis Librorum (a következőkben DRL-lel jelölve). 1833. 10. fons, 11. positio. 1834. XII. 23. kelettel.

a zsidóságnak be kell vallania, hogy ennek ő maga az oka. A zsidóesküre is hoz fel analóg esetet a magyar perjogból s ez analog esküt nem tartják sérelmesnek: Et anne juramentum quod aliquando in controversia metali adjudicatur, non continet forse graviore adhuc imprecationes pro judaico?

Ezek alapján a cenzor nem tartja megengedhetőnek a munka kinyomtatását, de utasíttatni akarja Pollákot, hogy terveit terjessze a zsidókérdéssel foglalkozó Deputatio Regnicolaris elé.

Érdekes e cenzori vélemény, mivel hűen fejezi ki a régi rendszer egész eszmevilágát a zsidókérdésről. Valóban nem érzik ezt az egyre fontosabb kérdést *kérdésnek*. Szerintük a zsidónak meg kell sorsával elégednie. Sérelmei nincsenek, csak vélt sérelmei, amelyeket egyes izgatók fújnak fel a zsidók között. Nem látják ezek a konzervatív felfogású emberek, hogy a rendi alkotmány kereteinek tágulniuk kell, különben szétpattannak. A *quieta non movere* elve uralkodik rajtuk, az a politika, amelyet — talán igazságtalanul — táblabíró-politikának neveztek el.

1835. februárius 17-én a Könyvbíráló Bizottság úgy dönt, hogy hozzájárul a cenzori jelentéshez.⁵ Ennek alapján intéz feliratot a Helytartótanács őfelségéhez.⁶ Ecseteli, hogy milyen veszélyes irat a szóbanforgó, amely a zsidók helyzetét hazug módon sötétíti s kifejezi ő is azt a véleményét, hogy a munka ki nem adható.

A cancellaria teljes egészében hozzájárul a helytartótanács véleményéhez.⁷ »Mera gravamina potissimum injusta gentis judaicae acrius perstringi innuit« — hangsúlyozza. Fel kell szólítani a szerzőt, hogy adja elő terveit a regnicolaris bizottságnak: auctorem ad illud Regni comitiis et Deputationi regnicolari in negotio Judaeorum operanti, substernendum, inviare oporteat, ut hac ratione et gravaminibus eorundem, priusquam illa publico et falso vulgentur, medela adferri et projectati per auctorem. Plani congruens usus fieri valeat — mondja, amiből az tűnik ki, hogy a cancellaria egyáltalán nem kezeli rosszindulattal a zsidóügyet, illetékes szerve elé utalja a használható terveivel a szerzőt, módot adván neki, hogy a sérelmeket orvosolhassa, csupán a tömegek felizgatásától fél.

A helytartótanács végső közlése⁸ közli e határozatot s a munka ennek alapján valóban nem lát napvilágot.

1837-ben Friedrich Gustav *Seyfart*-nak három röpirata jelenik meg Lipcsében. E három röpiratnak élénk visszhangja van Magyarországon is, nem a társadalomban, hanem a hiva-

⁵ 1835. II. 17. Kob. Btts. 4759. U. o.

⁶ 1835. IX. 7. Htt. C. 27.741. U. o.

⁷ 1835. XI. 5. Canc. 15.186.

⁸ 1836. VII. 12. Htt. C. 20.085.

talos apparátusban s azért megérdemlik a velük való foglalkozást.⁹

Időrendben első a No. 2-vel megjelölt röpirat. Ennek címe: *Einladung an alle Menschenfreunde und Baulustige ohne Ansehen der Person und Religion eines Tempels in Jerusalem*. Ennek lényege a következő szavakból tűnik ki: Hierzu den Anfang zu machen und die Bahn zu brechen sind wir angewiesen, dem Gott des Friedens und der Liebe... einen neuen Tempel zu errichten worin alle Völker, Geschlechter und Menschen... sie mögen Juden, Christen oder Muhamedaner heissen, Gott im Geiste und in der Wahrheit dienen... der uns hierzu angewiesene Raum ist Jerusalem.

Ezt bőségesen indokolja és ama reménységének ad a szerző kifejezést, hogy célja sikerülni fog. Új időszámítása kezdetének 1830. januárius 1-ét veszi s így röpiratát Cionból keltezve, VIII. május 6-ikáról datálja. Aláírásként Siegfried Justus I. szerepel, így nevezvén magát az egész mozgalomban mint Izráel királya, Jeruzsálem főpapja és Dávid jogos örököse.¹⁰

Az ugyanitt No. 3. alatt csatolt röpirat a Gesellschaft von Zion megalapításáról szól.

Ez a nyomtatvány az új társaság chartája. Az első intéző fórum lesz a geheimer Staats-Rath zur Vertretung der höchsten Funktionen. Alacsonyabb fórum lesz a Stadtrath im Reiche Zion. Ennek dolga lesz az ázsiai birtokszerzés után mindenki részére a jogok, kitüntetések és kedvezmények biztosítása.

A 3. fok: die Ehrenbürger von Jerusalem. E fok oklevél alapján érhető el, amely 3000 dukáttallér 5%-os járadéka élvezetével van egybekötve. E fokot főképp a kereskedők részére tartják fenn.

E három osztály mindennemű személy-, nemzet-, vallás-, kor- és rangkülönbség nélkül alkotja a Ciontársaságot (Die Gesellschaft von Zion), amely rövidesen átteszi székhelyét Palesztinába. A társaság Európa nagy kereskedői városaiban konzulátusokat szándékozik felállítani, főkonzulai Londonban és Lipcsében lesznek.

Hívei részletesebb tájékoztatására fog szolgálni a rövidesen megjelenő Rechtsgrundlage bei der Wiederherstellung des Israelitischen Staats c. könyv.

⁹ DRL. 1837. 7. 20-as csomóban a Librorum Hebraicorum Revisoratus 262. 1837. sz. felterjesztése. A nyomtatványok No. 1., 2., 3-mal jelölvék.

¹⁰ Az egész mozgalom történetét megírta N. M. Gelber: Vorgeschichte des Zionismus. Wien, 1927. X. fejezet: Ein »König von Jerusalem« in den Jahren 1830—39. 92. skk. II. A röplapok közzül nem közli az 1. számúnak ismertetését.

A röpirat Lipcséből van keltezve, 1837. május 18-ról. Aláírója der Bevollmächtigte von Zion jelzéssel C. F. G. Seyfart.

A No. 1. röpirat Aufruf an Israel! (Lipcse, 1836. dec. 24.), sok hangzatos frázist mond el, de pozitívumot alig. Lényege: kezdődik a bibliamegigérte felszabadítás.

»Israel erwache! Dein Befreier ist hier. Der Fluch ist hin und Deine Dienstjahre haben ein Ende, der Herr erlöst sein Volk, dem Scepter Juda's ist neue Kraft gegeben... Israel! alle Wege zu Deiner Heimkehr sind gebahnt... auf den aller höchsten Befehl Deines Gottes werden Dich die Regenden der Völker und Staaten frei lassen...«

A három röpiratról beszámol a Librorum Revisoratusnak a Librorum Hebraicorum Revisoratus.¹¹

E szerint a felterjesztés szerint nálunk nincs afféle törekvés, hogy a jeruzsálemi templomot felépítsék, vagy a zsidó államot feltámasszák. Említi a felterjesztés, hogy Amerika földjén »valami Noe« zsidó templomot és államot alapított s ehhez nagy földterületeket vásárolt össze.¹² Még egy társaságot említ, amely porosz területen alakult s a londoni bibliaterjesztő társaság mintájára hitesterjesztőket küldött ki (Wolf, Henders és Mayer). Ezek az ausztriai birodalomba is jöttek s megjelentek Magyarországon is, de a zsidók között (inter Hebraeos) semmi feltűnést nem keltettek, bár az evangyéliomokat is lefordították héberre.

A Cion-társaságot a felterjesztés societas mystica-nak, titokzatos társaságnak nevezi, amelynek szabályzatát semmiféle hatóság jóvá nem hagyta. Célja miatt a társaságot veszedelmesnek tartja, amelynek működése nálunk meg nem engedhető. Erre nézve okai a következők:

A szövetkezés első célja: scissiones in Judaismo prae-parare. Az 1-sel megjelölt kiáltvány (Aufruf an Israel!) frázisai legnagyobbbrészt a zsoltárokból valók, oly helyekről, amelyek a Messiásról szólva, alkalmasok arra, hogy a zsidóságot a kereszténység ellen hangolják. A 2. proclamatio (Einladung stb.) vagy új vallást propagál, vagy — ami még sokkal veszedelmesebb — vallási indifferentismust hirdet.

A szövetkezés másik célja mások földjének elvétele, — tehát a röpiratok a hatalmon lévők ellen izgatást tartalmaznak.

Veszélyes tartalmúak a röpiratok, mert exotikus és befolyásra törekvő társulatot akarnak alapítani s mert pénzüsszegekkel is rendelkeznek.

¹¹ Super pagellis triplicis ordinis Erectionem ac dotationem Novi Templi ac Status Sion. 1837. június 13.

¹² V. ö. Gelber i. m. VIII. fejezet: Mordechai Immanuel Noah, ein amerikanischer Vorkämpfer des Judenstaatsgedankens. 62—84. l. A mozgalom szóba került az 1843/44. magyar országgyűlésen is. (1843. X. 10. Komlósy László beszéde.)

Mindezek alapján a héber könyvek revizora és cenzora, Kohlmann János Károly, *a röpiratok haladéktalan elkobzását* ajánlja. A cenzura 1837. június 27-én a helytartótanácsához ez ügyben felterjesztést intéz. A lipcsei intézőség u. i. a három röpiratból csomagokat küldött a budai, debreceni, nagyváradi és székesfehérvári zsidó hitközség képviselőihez (mindegyik röpiratból ötöt-ötöt). Felterjesztésében a cenzura részletesen ismerteti a röplapokat.

Evvel kapcsolatban az irodalomtörténetből ismertnevű Reseta János pesti cenzor¹³ jelenti,¹⁴ hogy a pesti zsidó hitközség jegyzője, Braun Náthán, megjelent nála és átadott neki egy Németországból jött csomagot, amely három röpiratot (volantes pagellas vulgo Pamphlet) tartalmazott. Ezeket a cenzor nem cenzurázta, de megakadályozta forgalombahozatalukat, mivel monstrosum excentricae phantasiae foetum sequestratione dignae-nek mondja e pagellákat.

A lipcsei propaganda azonban nemcsak az említett hitközségek felé irányul. Már 1837. június 7-én a győri főigazgató jelenti, hogy a győrszigeti hitközség is kapott a röplapokból, amelyeket Brestyenszky Béla cenzor veszedelmeseknek talált. Tartalmukat körvonalozza és azt a véleményét fejezi ki, hogy e proclamatiók nagyon alkalmasak arra, hogy a hiszékeny zsidók lelkét megzavarják (animos credulorum ex plebe Judaica vehementer conturbare) s ezért az összes példányokat lefoglalta.

A helytartótanács még u. e. év június 20-án generális intézkedést tesz.¹⁶ Az utasítás, amely az összes főigazgatóknak s a könyvbíráló bizottságnak szól, helyesli a győri főigazgató eljárását s elrendeli az összes e nemű röplapok lefoglalását és elkobzását.

E rendelet értelmében jelenti a pozsonyi főigazgató a nádor-helytartónak,¹⁷ hogy a pozsonyi hitközséghez érkezett összes röpiratpéldányokat elkoboztatta. Szerinte a 3-as számú röpirat célja »pristinum gentis (Judaicae) splendorem ac dominatum cum reaedificatione Templi Hierosolimitani recuperare.«

Ez intézkedést a helytartótanács jóváhagyja¹⁷ július 18-án. Maga a konfiskálás nem ment mindenütt egyenlő gyorsasággal, így a nagyváradi főigazgató csak szeptember 28-án számol be róla.¹⁸

¹³ Kinevezéséről l. Ferenczy József: A magyar hirlapirodalom története 1780—1867-ig, Bp., 1887. 200. l. — Petőfihez való viszonyát l. Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza, II. kötet. Bp., 1896. 229. l.

¹⁴ Htt. T. 21.431. DRL. 1837. 7. 26¹/₂.

¹⁵ DRL. 1837. 7. 20.

¹⁶ Htt. T. 19.367. DRL. 1837. 7. 20a.

¹⁷ Htt. T. 22.040. DRL. 1837. 7. 26¹/₂.

¹⁸ DRL. 1837. 7. 47.

Bár az imádság nem politikum, mégis e helyen említjük meg *Letteris* Mayer imádságát az abban foglalt politikai gondolatért s a tisztára politikai ügykezelés miatt.*

A pozsonyi Schmidt-féle keleti könyvnyomda korrektora, Letteris Mayer, imádságot írt a császár-királyért s ezt mellékelvén, kéréssel fordul a helytartótanácsához.

Kérése, hogy ezentúl minden zsinagógában a szombati és ünnepi istentisztelet alkalmából ez a németnyelvű imádság mondassék el nyilvánosan, ne pedig hébernyelvű akkor, amikor a királyért, a haza atyjáért imádkoznak. Az imádság előtt a közönség feláll s tisztelettel teljes állásban marad egész az imádság végéig, amikor is áment mond rá. Az imádság elmondója a rabbi vagy a rabbihelyettes, vagy a kántor (Schulsinger), aki karján a tórával mondja el az imádságot. Esti ájtatoskodásnál, vagy hogyha a tórát nem veszik elő, ez alkalommal ki kell nyitni a frigyszekrényt s a nyitott frigyszekrény előtt áhítattal mondja el a rabbi vagy az illető funkcionárius az imádságot. A szekrény az imádság elhangzása után záratik be.

Ehhez a kérvényhez, amely 1838. szeptember 24-én kelt,¹⁹ mellékeli Letteris magát az imádságot is. Ez irodalmi német nyelven írt könyörgés Ferdinánd (az imádság csupán I-nek nevezi) császár-királyért, Mária Anna Karolina császár-királynéért s a dinasztiaért. A könyörgés vége felé így szól: *unsere Wünsche und Bitten Erhörung finden, dass wir einen Ehrenstand gewinnen mögen im Vaterlande und Wohlwollen finden...*

Az imádságot bírálat végett a helytartótanács átteszi a cenzurához.²⁰ Tulajdonképen nem csupán magáról az imádságról van szó, amely a zsidóság királyhűségének egyik szép megnyilvánulása, hanem arról, vajjon *ez az* imádság kötelező legyen-e minden zsinagógában. A könyvbíráló bizottságban Osvald Ferenc cenzor vizsgálja meg a könyörgést s az ő véleménye alapján a bizottság jelentést tesz a helytartótanácsnak.²¹

A cenzura az imádság latin kivonatát adja. Egészen alkalmasnak mondja zsinagógiai célra s méltónak ítéli a kinyomtatásra. Ám a *dass wir...* kezdetű (fentebb idézett) szavakat incriminálja. Szerinte u. i. e szavak kétértelműek, mivel arra céloznak, hogy a zsidók helyzetük megváltoztatására gondolnak s a templomban megzavarják a lelkek nyugalmát. Ezért e szavakat kihagyandóknak véli.

* Letteris életrajzát l. Allgemeine Deutsche Biographie (Leipzig, 1883.) 18. k. 461. l. és Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich (Wien, 1866) 15. k. 17. l.; The Jewish Encyclopedia, 8. k. (NewYork—London, 1904), 17. l.

¹⁹ DRL. 1838. 10. 39.

²⁰ 1838. X. 9. Htt. T. 32.656. DRL. 1838. 10. 33.

²¹ 1838. XI. 5. Libr. Revis. Off. 270. DRL. 1838. 10. 39.

A helytartótanács hozzájárul Letteris kéréséhez s ezt úgy terjeszti fel, hogy a könyörgés, kihagyván belőle az incriminált szavakat, vezetessék be az összes zsinagógákba.²²

A cancellária leirata²³ azonban másként dönt. A kinyomtatás elé nem gördít akadályt, de egyébként úgy dönt, hogy »in reliquo easdem preces in synagogis Judaeorum loco praevigentis Hebraicae orationis recitandas praescribi non oportere — s erről a helytartótanács révén²⁴ Pozsony városa is értesül avval az utasítással, hogy a szerzőt értesítse.

Így tehát az imádságot csak ama zsinagógákban alkalmazzák, amelyeknek elüljárósága ezt kívánta. Valóban u. e. év április 20-áról van hírünk, hogy a nagybecskereki zsinagógában a királyért hébernyelvű imádságot mondtak,²⁵ tehát Letteris könyörgése nem vált általánossá. Mindamellett érdekes jelenség, hogy az emancipációs gondolat még az imádságban is kifejezésre jut.

Nagy Antal cenzor fedezi fel, hogy *Kazinczy Gábor*-nak 1841-ben benyújtott kézírata, amelynek címe *Fel a zsidóval*, azonos egy már régebben benyújtott s visszavetett kézirattal, a Népbaráttal. Amennyire megállapítható, kiterjedelmű kéziratról lehet szó, amelynek tartalmát azonban a könyvbíráló hivatal véleménye,²⁶ a helytartótanács jelentése²⁷ és utasítása²⁸ alapján sem lehetséges összeállítanunk. Kétségtelenül megállapítható azonban, hogy a zsidó ügyet liberális szemszögből nézi és a felsőbb határozat szerint a kézirat nem nyerte el a kinyomtatás engedélyét.

II.

Az 1839—40-i országgyűlés visszhangja a politikai sajtóban.

»A gondolatszabadság és az országgyűlési tárgyalások nyilvánosságának kérdése nálunk még a XIX-ik században is aludt.«²⁹ A 40-es évek első országgyűléséről — az 1839—40-it értjük — alig találunk részletesebb tudósítást a politikai lapokban. Igazi politikai orgánus még nincsen, a Nemzeti Ujság szintelen hírei, a Jelenkor tudósításai jelentéktelenek s bár a Hirnök szerkesztőjének, Orosz Józsefnek, volt érzéke a politiká-

²² 1838. XI. 27. Htt. T. 37.719. DRL. 1838. 10. 39a.

²³ 1838. XII. 27. Canc. 16.808/1728.

²⁴ 1839. II. 5. Htt. T. 5245. DRL. 1839. 10. 8.

²⁵ Jelenkor 1839. V. 11. V. ö. szerző tanulmánya Magyar Zsidó Szemle. 1925. 146. 1.

²⁶ 1841. IV. 23. Kob. btts. 134. DRL. 1841. 10. 32.

²⁷ 1841. V. 11. Htt. T. 16.107. DRL. 1841. 10. 51.

²⁸ 1841. VII. 13. U. a. 24.313. U. o.

²⁹ Ferenczy József i. m. 230. 1.

hoz³⁰ s bár a Hirnöknek már bizonyos politikai jellege is van, mégis jóformán csak a királyi leiratokat, a rendek feliratait s a főrendekkel váltott üzeneteket ismerjük meg e lapokból. A tulajdonképeni politikai sajtó csak az országgyűlés után indul meg, mind a liberális Pesti Hirlap, mind pedig a konzervatív Világ.

E lapokon azonban szintén meglátszik az utolsó diétának vitaanyaga. Vezércikkekben, kisebb-nagyobb cikkekben, commentariusokban nyilvánul meg a lapok egyéni véleménye, amely tulajdonképen nem más, mint az ország lakosságának véleménye, — természetesen a cenzor sordinóján keresztül.

E kérdések közül, amelyek hírlapjainkat foglalkoztatják, nem utolsó helyen áll a *zsidók ügye*.

A zsidók ügyében kifejezetten ideiglenes törvényt alkotott az 1790/91. diéta. Ez megalkotta a XXXVIII. törvénycikket, amely úgy intézkedik, hogy:

Judaei intra ambitum regni Hungariae partiumque adnexarum degentes, in cunctis liberis ac regibus civitatibus et aliis locis (non intellectis huc regiis montantis civitatibus) in statu illo, in quo ad primam Januarii 1790 fuerant, conserventur et si nefors exturbati fuissent, ad eundem reporantur.

A zsidók ügyét pedig egy bizottságra bízzák, amely a következő országgyűlésig előkészítse ennek dolgát. Ám a következő országgyűlések közül csak az 1808-i s 1830-i alkot a zsidókra is vonatkozó szakaszokat, amelyek a katonai szolgálatra vonatkoznak s amelyekre vissza fogunk alantabb térni. Ám az 1839-i országgyűlésen már követi utasításról olvasunk, amely szerint az utasításban a többi kívánság között áll: »a zsidóságnak hazánkban a több nem nemes polgárokkal egyenlő lábra állíttatása.«³¹

A zsidók ügyét 1840. április havában találjuk a hírlapoknak a diétáról szóló jelentései között.

A rendek üzenete a főrendekhez commentálja az egészen rövid zsidó emancipációs törvényjavaslatot.³² E bevezető szavak az emancipációt, mint emberi jogot rajzolja s tiszta idealista álláspontot foglal el a zsidó kérdésben. Nem gazdasági érvekkel dolgozik, hanem avval, hogy akinek kötelességei vannak az állam iránt, azt jogok is megilletik. Ezt mondja többek között:

A' népnek egy osztálya, melly századokon keresztül a' törvényhozásban és közigazgatásban a nyomásnak, — polgári társaséletben a' lealacsonyításnak zsibbasztó jármát

³⁰ U. o. 266. l.

³¹ Pest vármegye utasítása Szentkirályi Móric részére. Jelenkor 1839. VI. 12.

³² Nemzeti Ujság 1840. IV. 8. és Hirnök 1840. IV. 2.

ismeri és mindaddig könnyebbítésért a' józan ész és emberiség előtt egyaránt hasztalan esdeklett, méltán megkívánhatja, hogy a' törvényhozás azon közállományban, mellynek eddig csak súlyát érezé, őtet jótékonyságaiból is illő igazságos mértékben részesítse. . . . Nyitassék meg előtte az iparnak és szorgalomnak minden útja. *A Karok és Rendek az országban lakó zsidót idegen népnek nem, hanem külön vallásbeli és éppen vallása miatt minden polgári jogokból kirekesztett felekezetnek tekintik.*

Maga a törvényjavaslat két pontból áll. Az első a türelmi adót megszünteti, a másik az összes nem nemesi jogokat a zsidókra is kiterjeszti.

A főrendek a zsidókérdésben az emancipációt illetőleg jóval mérsékeltebbek.³³ Válaszukban a legjelentékenyebb mozzanat, hogy a *célt* méltányolják ők is, de fokenként akarnak eljutni oda. Ez a cél ezidőszerint még nem valósítható meg, de megközelíthető azáltal, hogy a zsidók sorsát elviselhetővé teszi a törvényhozás és az nem lesz tovább tűrhetetlen. Ezt elérik oly módon, hogy a türelmi adót s a nemesi javak haszonbérletétől való eltiltást eltörlik, a zsidó a városokban lakhassék, céhekbe felvétessék s mindenütt szerezhessen polgári fundusokat. A főrendi válasz óvatosságot ajánl a külföldről beözönlő zsidókkal szemben.

A választ az alsótábla teljes egészében magáévá teszi s már ebben a szellemben ír fel az országgyűlés 1840. április 24-én a királyhoz.³⁴ A felirat lényege ugyanaz, mint a főrendi táblához intézett üzeneté. Hangsúlyozza azonban e felirat a törvényjavaslattal szemben, hogy ez csak állomás az emancipáció útján, »addig is, míg a' polgárosítás eszméje a' jövő idők körülményeinek kifejlődésében teljesen létesíttetnék, az ide mellékelt törvénycikkelyt kívánnánk alkotni.« Kiemeli továbbá, hogy e törvény »a' hazát új és szorgalmas polgárokkal fogja gazdagítani.«

A királyi leirat május 10-én kelt.³⁵ Némi megkötöttséget visz bele a törvénybe, midőn hangsúlyozza a bányavárosok ama privilégiumát, hogy zsidó lakóst nem kell tűrniük, továbbá annak felvételét is kívánja a törvénybe, hogy a zsidó mesterember iparát csak zsidó legényekkel művelje. Törvénybe kívánja foglalni a leirat azt is, hogy a zsidók anyakönyvet vezessenek, állandó névvel éljenek s szerződéseik nyelvül is az országos nyelvet használják. A türelmi adó eltörléséhez hozzájárul a leirat: *Israelitae in respectu taxae tolerantialis ab onere actualis sui, juxta dispositionem articuli 38:1790/1. status releventur.*

³³ Nemzeti Ujság 1840. IV. 11. és Hirnök 1840. IV. 6.

³⁴ Nemzeti Ujság 1840. V. 6.

³⁵ U. o. 1840. V. 20.

E kívánságoknak megfelelően bővítik az eredetileg emancipációnak induló törvényjavaslatot, amelyből tehát az 1840: XXIX. törvénycikk lesz. Ismét ideiglenes jellegű e törvénycikk, amely hangsúlyozza, hogy: »Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik«, határozzák a törvényben foglaltakat.

E törvényt nem szabad túlbecsülnünk. Az kétségtelen, hogy az alsótábla szabadelvű ellenzéke az emancipáció mellett foglalt állást s ez csak a főrendi táblán múltott, amely félt, hogy ez esetben a lengyel zsidók beözönlenek hazánkba. Ez aggodalmának gr. Teleki József koronaőr kifejezést is adott.³⁶

Éppen zsidó körökből becsülték túl az engedményeket. *Weit Fülöp* »az 1840-iki dicsőséges országgyűlés«-ről szól s még 1840. április 17-én volt fenn a budai zsidó hitközség elüljárósága a nádornál, hogy köszönetét fejezze ki az országgyűlésnek s neki³⁷ »a magyarországi zsidóság állapota javítása« érdekében tanúsított jóindulatért.

A törvény megvolt, végrehajtásában azonban nagy nehézségek merülnek fel a szabad királyi városok részéről. »A zsidókról törvény a végrehajtásban gúnynya változott«, írja a liberálisok orgánuma már 1841-ben.³⁸ De még konzervatív oldalról is következetlenséget látnak a városok állásfoglalásában,³⁹ amennyiben e városok saját jogaikat terjeszteni akarják s a zsidók jogait vissza akarnák nyomni. Különösen Kassa városa tesz meg minden lehetőt a zsidók letelepedése ellen. Már a konzervatív orgánum megbotránkozik azon, hogy az 1840: XXIX. t.-c. ellenére 1841. januárius 2-án a kassai magistrátus Haschke városi kapitány útján kiutasítja a zsidókat.⁴⁰ A rendeletet visszavonják, majd ismét kiadják. Ám a Kassán már régebben lakó zsidóság panaszára bizottság vizsgálja meg az ügyet. Ez visszautasítja először a zsidók panaszát avval, hogy kassára nem vonatkozik az idézett törvénycikk.⁴¹ Mint-hogy azonban e törvény kifejezetten csak a bányavárosokra tesz kivételt, a vármegye szól közbe a zsidók érdekében. Közben újabb törvénysértés is történik: egy zsidó aranyműves szerszámaikat lefoglalják és így lehetetlenné teszik, hogy mesterségét folytassa.⁴² A liberálisok lapjában »Egy kassai polgár« cím alatt a kassai polgárság egy része fejezi ki tiltakozását az egész zsidóellenes actióval szemben és az egész mozgalmat a céhek féltékenykedésének tulajdonítja.

³⁶ Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. Bp., 1897. 500. l.

³⁷ Jelenkor 1840. V. 23.

³⁸ Pesti Hirlap 1841. VI. 30.

³⁹ Világ 1841. I. 27.

⁴⁰ U. o. 1841. I. 30.

⁴¹ Nemzeti Ujság 1841. IV. 10.

⁴² U. o. 1841. III. 6. és Pesti Hirlap IV. 24.

A városi polgárságnak e része, amely konkurrenciát lát a zsidó iparos- és kereskedőosztály kassai megalakulásában, az ú. n. monopolisták a tanácsi határozatba nem nyugosznak bele, hanem háromtagú küldöttséget küldenek a királyhoz Bécsbe, hogy kérésüket a legfelsőbb helyen tolmácsolják.⁴³ Még a liberálisnak éppen nem mondható Nemzeti Ujság is »kárhozas s törvénytelen küldöttség«-nek mondja a deputációt. Végül is a tanács hozzájárul a küldöttség elküldéséhez. A monopolisták részéről a Világban jelenik meg a válasz: Azt állítják, hogy Kassa bányászati hely s így eljárása nem törvénytörő, hanem törvénytörő. Azt is mondják, hogy a polgárság $\frac{7}{8}$ része velük érez. A vezérhelyen megjelenő cikk aláíróiul Kassa városának bányamívelő, kereskedő és kézműves polgársága szerepel. De — mint a Világ helyesen jegyzi meg — Kassa nem bányaváros, csak a közelében vannak bányák s így nincs joga a zsidókat kitiltani. Adja fel a kassai polgárság ezt a dísztelen és kilátástalan harcot, — ajánlja a Világ.⁴⁴ Azt az állítást pedig, hogy a város $\frac{7}{8}$ része egyetért a zsidók elleni harcban, visszautasítja Egy iparúzó kassai polgár cikke. Csak 250-en írták alá a zsidóellenes folyamodványt, holott Kassának 12.000 lakója van.⁴⁵

Végül az ügyet a helytartótanács akként dönti el, hogy Kassát szabadkirályi városnak s nem bányavárosnak nyilvánítja, amely kaput nyitni köteles a zsidó letelepedésnek s iparukat, kereskedésüket engedélyeznie kell.⁴⁶

A városok némelyike meg akarja szorítani a zsidók letelepedését. Így Győr városa szabályzatot alkot s e szerint attól a zsidótól, aki Győrött le akar telepedni, megkívánják, hogy magyarszületésű, józanéletű legyen, ne tartozzék adóval, türelmi taksával, ne legyen kalmár, kocsmáros, dohányeladó; meg kell jelölnünk, minő foglalkozásuk lesz s mindehhez járul még a 100-tól 300 pengő forintnyi egyszeri adó is. E statutumra azt jegyzi meg a liberális sajtóorgánium, hogy minden pontja, de kivált az utolsó, a negyvenedik törvénybe ütközik.⁴⁷

Hasonló pénzbeli követelést hallunk Egerből. A törvény értelmében kérik egyes zsidók a letelepedés engedélyezését, de az egri magisztrátus fejenkint 25 pengőforintos taksát kíván a letelepedési jogot elnyertektől. Sokan megfizetik ezt, egyesek azonban nem tudják. Így Grosz Samu nem tud fizetni. A szerencsétlen zsidót kiűzik a városból, sőt azután be is börtönözik.⁴⁸

⁴³ Nemzeti Ujság 1841. V. 1.

⁴⁴ Világ 1841. VI. 16.

⁴⁵ U. o. 1841. VII. 14.

⁴⁶ Pesti Hirlap 1841. XI. 3.

⁴⁷ U. o. 1841. II. 3.

⁴⁸ U. o. 1841. IV. 21.

Korpona is ki akarja űzni zsidó lakását, Felsenburg József szeszgyártót.⁴⁹

Egy zsidó Szepesváralján akar letelepedni. A szepesi városok kerülete erre utasítja a városi tanácsokat, hogy a jelentkező zsidókat fogadják be, erre csak Igló és Olaszi nem köteles, minthogy e kettő bányaváros.⁵⁰

A Hajdúkerület is ragaszkodik ősi jogához, hogy idegentől megtagadja a letelepedés engedélyezését s erre támaszkodva utasítja vissza Hajdúszoboszló egy zsidótól a lakhatás jogát.⁵¹

Pozsony ragaszkodik régi szokásához a zsidók egy helyre telepítését illetőleg. Mikor a zsidóhitű Deutsch testvérek rakárt akarnak nyitni nem a zsidók részére fenntartott helyen, a város elutasítja kérésüket. A Pesti Hírlap ezt nyílt törvényszegésnek mondja.⁵² Ugyane lap felháborodik azon a jogtalanságon is, hogy midőn egy zsidó folyamodik Pozsonyban felállítandó rituális vendéglő engedélyezéséért s ezt nagy nehézségek után elnyeri, egyszerre karhatalommal veszik le tábláját (Israelitische Traiteurie) s koholt vád alapján a vendéglőt bezárják, tulajdonosát pedig 20 pfrt.-ra büntetik.⁵³ Evvel kapcsolatban a Pesti Hírlap összehasonlítja a zsidók sorsát a városokban s a vármegyékben s megállapítja, — kétségtelenül teljesen jogosan — hogy a városokban sokkal rosszabb a zsidók helyzete.

Vannak azonban oly hírek is, amelyek arra vallanak, hogy nem mindenütt ilyen ellenséges a városi elöljáróság a zsidókkal szemben. Így Szatmárnémeti semmi akadályt nem gördít a zsidók letelepedése elé, sőt a céheknek is vannak zsidó tagjai.⁵⁴ Midőn pedig Pesten Boscovitz Loeb József zsidó nagykereskedő a Nagyhíd-utcán házat vett s ezt saját nevére akarta iratni, a legfelsőbb helyre beadott folyamodványát a városi tanács pártolólágg terjeszti fel⁵⁵ és valóban engedélyezik is.⁵⁶ A Nemzeti Ujság e hírhez hozzáteszi, hogy »ha minden zsidó Boscovitz volna, bizonyára illy polgári jogra méltatnának.«⁵⁷

49 Világ 1841. VIII. 17.

50 Pesti Hírlap 1841. XI. 6.

51 U. o. 1842. I. 27. és II. 3.

52 U. o. 1842. VIII. 11.

53 U. o. 1842. VIII. 28.

54 U. o. 1842. XI. 17.

55 U. o. 1841. II. 27.

56 U. o. 1841. X. 30. Boscovitz családjáról l. Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig. Bp., 1901. 368. l. Boscovitz Loeb Józsefet említi u. o. 468. l. L. még Venetianer: A magyar zsidóság története. Bp., 1922. 144. l.

57 Nemzeti Ujság 1841. XI. 3.

Schiff Móric, eddig losonc-tugári lakós, Losoncra akar költözni, hogy ott üzletet nyithasson. A városi tanács ellenére beköltözik, de kiűzik a városból. »Im Kassa példája követésre talált s mily undorító, minden jogot, törvényt és emberiséget tapodó, józan észt gúnyoló s a századot szégyennel bélyegző követésre!« — írja a konzervatív orgánus⁵⁸ és a megyétől vár elégtételt. A megye valóban tárgyalja a zsidók ügyét s azon az alapon, hogy »embert vallása miatt megtámadni — a' 19. században épen nem szabad«⁵⁹ (Ruttkay Lajos szavai a közgyűlésen), lakást enged a zsidóknak Losoncon, ám a megyei végzést megsemmisíti a helytartótanács, mivel e mezőváros bányai tekintetű.⁶⁰

Gömör vármegye közgyűlésén az 1840:XXIX. t.-c. kihirdetésénél kerül szóba a zsidók letelepedése. Éppen a szabadelvűek vannak ellene és 78 szóval 64 ellen kimondják a tilalmat.⁶¹ Maguktartását egyikük (B. F. és J.-r. betűkkel) meg is okolja. Vetkezzék le előbb a zsidók balítéleteiket, természetesen érintetlenül hagyva dogmaikat, s akkor majd befogadják őket Gömörbe is.⁶²

Az is előfordul, hogy a vármegye védelmébe veszi a zsidókat. Így Pozsonymegye nem hajtja be a törvénytelenül követelt türelmi taksát.⁶³ Sőt van olyan vármegye is, ahol a megyei orvos zsidó. Így Árvamegye helyettes orvosa, Fränkel, egészen addig fungál, míg egy képzett keresztény orvos fel nem váltja. Egyébként ügyes és művelt ember hírében áll.⁶⁴

Midőn a zsidó községeket anyakönyv vezetésére utasítják, Trencsénmegye 1841. december 13-i közgyűlésén a zsinagógák helyeiről is készül javaslat. A vita elfajulása miatt azonban ezt leveszik a napirendről.⁶⁵

Az északkeleti vármegyékben állandó a félelem a lengyel zsidóság beözönlése miatt. Erre a figyelmet már a főrendeknél felhívták s utóbb az 1843/44-i országgyűlésen még részletesen foglalkoznak vele. Ugocsa vármegye 1842. márciusi közgyűlésén is szóba kerül ez a kérdés. Azt állítják, hogy a lengyel zsidóság beszivárgása tönkreteszi a pálinkától is sújtott köznépet. A megye határozata, hogy egy földesúr sem fogadhat be telkére zsidót a hatóság engedélye nélkül s ez csak ama zsidónak engedélyezi a letelepülést, aki igazolja, hogy legalább tíz éve lakik Magyarországon.⁶⁶

⁵⁸ Világ 1841. VI. 26.

⁵⁹ Pesti Hirlap 1841. XII. 18.

⁶⁰ Nemzeti Ujság 1842. V. 25.

⁶¹ Jelenkor 1840. IX. 20.

⁶² U. o. 1840. X. 21.

⁶³ Pesti Hirlap 1841. IV. 7.

⁶⁴ Világ 1841. V. 8.

⁶⁵ Pesti Hirlap 1842. I. 9.

⁶⁶ U. o. 1842. III. 31.

Általános a zsidók elleni aversio Zemplénben is. Egyrészt az emancipációs mozgalomnak sok ellensége van, másrészt még az emancipáció barátai is el akarják venni a zsidóktól a kocsmát.⁶⁷ Zemplén úgy akar védekezni a külföldi zsidók ellen, hogy visszaállít egy régi, 1800. november 14-i legfelsőbb rendeletet, amely a következőket mondotta:

Judaeis intraregnanis confectionem vinorum nobiliorum in partibus submontanis sub poena lege expressa vetari, eo suapte intellecto, quod extraneis, idest regnum hocce non incolentibus Judaeis coemptio, nullatenus tamen confectio idmodi vinorum, ratione industriae et commercii id indispensabiliter exigente . . . in salvo permaneat.

Bár e rendeletet az 1840:XXIX. t.-c. eltörülte, most mégis újra életbelép.

Ugyancsak Zemplénmegye közgyűlésén jelenti a főjegyző panaszait a sátoraljaújhelyi rabbi ellen. Az ottani zsidóság zárt egész, amely nem ismeri el a megye felsőbbségét s a rabbi a biráskodás jogát is gyakorolja. A zsidók között napirenden vannak a verekedések, amelyeket a rabbi idézett fel azzal, hogy valóságos hitbeli szakadást okozott. A zsidó gyermekeket is elvonja a normális iskolából. A megye bizottságot küld ki s a biráskodástól eltiltja a rabbikat.⁶⁸ Ezenkívül a kocsmárosokra panaszkodnak többen, panaszuk az, hogy ezek zsarolják a népet.⁶⁹

A bányavárosok régi kiváltságukhoz féltékenyen ragaszkodnak. Ennek hatása alatt, midőn Barsban bányaváros közelében telepednek le zsidók, a megyei közgyűlésen szóba kerül a zsidóügy. A letelepedést meg akarván akadályozni, régi — az 1791:XXXVIII. és 1840:XXIX. t.-c.-kel ellentétben álló — rendeletre történik hivatkozás és ki akarja e csoport mutatni, hogy a zsidóság méltatlan a pártfogásra. Ismét felhangzanak a régi vádak, hogy a zsidó gyűlöli a nem-zsidót s a talmud uzsorára tanít s e hamis vádaknak meg is lesz az az eredményük, hogy az ügy megvizsgálására az amúgy is konzervatív többség vizsgálatot rendel el.⁷⁰

Az alföldi magyar megyékben jóval kevesebb panaszt és visszaélést hallunk. Csanád vármegyében a rendek határozott kérelmére a főispáni helytartó Eisenstein sebészt megyei sebésszé nevezi ki, amit a rendek köszönettel fogadnak.⁷¹ Sőt Szatmárban szóba kerül a megye 1842. februárius 22-i közgyűlésén az is, hogy a zsidó bérlők felmentessenek a marháik után fizetendő adó alól. Evvel azonban a zsidó bérlők földesúri jogot élveztek volna s kiemeltettek volna a többi nemnemesek

⁶⁷ U. o. 1842. V. 19.

⁶⁸ Világ 1842. XII. 21.

⁶⁹ Nemzeti Ujság 1842. V. 28.

⁷⁰ Pesti Hirlap 1842. IV. 10.

sorából. Így nagy vita keletkezik, végül is a javaslat keresztülment 52 szóval 47 ellen.⁷²

Hiába ad azonban a törvény jogot a zsidónak. Még a zsidó honorácior, az orvosi is, ki van téve a tömeg megvetésének. Így a pesti hajóhídon zsidó orvosoktól vámot követelnek: »Ei, was Doctor's, Juden seydt's und müesst's zahlen!«⁷³

Ezek után az általános kérdésekkel foglalkozó cikkeket nézzük meg. Maga az emancipáció szóba kerül a Jelenkorban és a Pesti Hirlapban.⁷⁴ A Jelenkor szerint a zsidó nem méltó az emancipációra, három okból: 1. nem magyar nyelvűek, hanem németek, 2. nem állanak a keresztény erkölcs alapján, nagy a csaló hajlandóságuk, 3. az emancipáció, és pedig már a részleges is, a városi polgárság antipáthiáját váltja ki.

A Pesti Hirlap mindhárom vádat visszautasítja. Megállapítja, hogy a zsidó bár lassan, de magyarosodik s a magyarosodásnak ezt a folyamatát tenné gyorsabbá az emancipáció. A zsidóság idegen rész még, de ennek »szorosabb összeköttetése a' nemzeti testtel kívánatos.« Utal a cikkíró a pesti zsidó iskola munkájára s tanítójának, Rosenthal Móricnak, eredményes működésére. Ha a zsidó bárhol lakhatik, az egybeolvadás meg fog történni. Egy következő cikk⁷⁵ válaszol a második vádra. A statisztikára hivatkozva, mondja, hogy a zsidók a bűnözőknek igen kis % -át alkotják. Vannak valóban zsidó fogyatkozások, amelyeknek oka a zsidók hosszú elnyomtatása s ennek ama következése, hogy a zsidók között a plutokrácia a vezető elem, amely a pénzért mindenre képes. A harmadik okát az emancipáció-elleneseknek avval utasítja vissza a liberális közlöny, hogy ez az ellenérzés nem általános a városok körében, így felemlíti Székesfehérvárt, amely már 1838-ban kinyitja kapuit a zsidóságnak.

A zsidóság ellen az emancipáció-ellenes érveket még egy büntény alkalmával olvashatjuk. Nevezetesen Zsámbékon egy rablással vádolt zsidót a csendbiztos el akarja fogni, de a falubeli zsidók nemcsak, hogy azt kiszabadítják, de súlyosan bántalmazzák is a csendbiztost. » . . . ha a zsidóság hitsorsosait . . . maga nem igyekszik rendben tartani, fanatizmusait, mellyekre a 19-dik század utálattal tekint, el nem oszlatandja, polgárosodásuk ellen rémítő szirteket gördít.«⁷⁶ Később e lap hangsúlyozza, hogy nem ellensége az emancipációnak, de nemcsak a törvényhozásnak van tennivalója, hanem magának a zsidóságnak is van tennivalója.⁷⁷ Az egész esetet másképen

⁷¹ U. o. 1842. IV. 7.

⁷² U. o. 1842. III. 7.

⁷³ U. o. 1842. IX. 22.

⁷⁴ U. o. 1842. V. 1.

⁷⁵ U. o. 1842. V. 15.

⁷⁶ Világ 1841. IV. 21.

⁷⁷ U. o. 1841. V. 5. és 22. és Pesti Hirlap 1841. V. 26.

állítja elénk a Pesti Hirlap, amelyből kitűnik, hogy a zsidóság provokáció áldozata lett.

A *társadalmi élet* terén is kezd kialakulni a zsidóság helyzete. Egyes elemek abban látják az érvényesülés útját, hogy elhagyják apáik vallását. Mindamellet nem gyakori eset ez, mert az ilyen eseteket mindig külön felsorolják a lapok.

Látható örömmel közli a Nemzeti Ujság, »egy deli zsidó leány«, Binder Juliánna megkeresztelését. Mindenki sírt a templomban a meghatottságtól.⁷⁹ Más esetben előkelő támogatást látunk, így Wodiáner Samu pesti zsidó református hitre tér s keresztatyja gr. Teleki József koronaőr,⁸⁰ vagy mikor Rosenfeld József sebész feleségével együtt katholizál, maga Scitovszky János pécsi püspök kereszteli meg.⁸¹ Szép példáját látjuk azonban az ősi hithez való ragaszkodásnak, hogy mikor Lebik Chájemnek, egy szatmármegyei kereskedőnek felesége áttér a keresztény hitre, a kereskedő két leányát zsidó hitben akarja nevelni s kérvényét a megye dícsérettel fogadja. A két leányt atyja neveli.⁸²

Az ellenkező esetre is látunk egy példát: egy református leány Sepsiszentgyörgyben zsidó hitre tér, szerelmeséhez akarván nőül menni.⁸³ Egy hónap múlva még egyszer visszatér a Nemzeti Ujság e hírre és tréfálkozik rajta, majd komolyan mondja, hogy a leány földöntúli üdvösségéről mondott le földi boldogsága kedvéért.⁸⁴

A zsidók társadalmi helyzete határozottan javul a negyvenes évek kezdetén. A vidéki kaszinók közzül is akadnak olyanok, amelyek nem zárkóznak el a zsidóság elől. Így a szegedi belvárosi kaszinó választmányi tagja lett Basch József zsidó kereskedő is. A kecskeméti társalgási egyesület tagjai sorába is felvesznek művelt zsidókat, mindjárt kezdetben öten kerülnek be.⁸⁵ Ellenben a szombathelyi kaszinóba nem vettek fel egy zsidó orvost, csupán azért, mert az illető zsidó. Hrabovszky Dávid szerint az ilyet »szégyen kimondani.« Abban reménykedik, hogy eljön az idő, amikor ilyen botrány lehetetlen lesz.⁸⁷

Az olyan vigalmakat, amelyeket a zsidóság rendez, többnyire a magyar nyelv használata jellemzi. Így Szegeden a zsidó-

78 Pesti Hirlap 1841. V. 1.

79 Nemzeti Ujság 1840. VIII. 5.

80 Pesti Hirlap 1841, III. 3. Maga Wodianer Samu a máig virágzó Wodiáner család őse.

81 Nemzeti Ujság 1841. VIII. 7.

82 Pesti Hirlap 1841. V. 26. és Nemzeti Ujság 1841. VI. 5.

83 Nemzeti Ujság 1841. XI. 10.

84 U. o. 1841. XII. 8.

85 U. o. 1840. VI. 13.

86 Pesti Hirlap 1841. IV. 10.

87 U. o. 1841. X. 27.

ság pikniket rendez, amelyre a táncrendek magyar nyelven készültek s amelyen magyar táncot is jártak,⁸⁸ akkor, amikor a helybeli kereskedők táncvigalmai kimondottan német jellegűek voltak.

Az ellenkezőre ritkán van példa: így Pesten egy német társaság alakul, amelynek tagjai főképp zsidók. A társaság célja a német irodalom terjesztése.⁸⁹ Természetesen — mint ez később kiderül — kicsi társulatról van szó, öt-hat egyetemi polgár. Ám a német irodalomért lelkesedő zsidó ifjak eljárását menti Bajkay Endre a Pesti Hirlapban,⁹⁰ kijelentvén, hogy »e különhúzásnak különféle okai lehetnek . . . Hej! sok boszantást kell kiállni szegény zsidóknak az egyetemen!«

Általában Pesten nem zsidóbarát a hangulat. Ezt bizonyítja az is, hogy a pesti jogászbál zsidótól mentesen zajlott le. Igaz, hogy az ugyanez időben volt egri jogászbálról a polgári elem is távol volt, nemcsak a zsidó.⁹⁰

A zsidó iparososztály magyarosításáért száll síkra a nagykanizsai kézműegylet. E kanizsai hitközség egyébként is erősen megmagyarosodott.

A zsidóellenes kifakadásoknak, inzultusoknak azonban koránt sincs vége. Nagyváradon a felvonuló nemesi bandérium a nemesi szabadságot élteti s a zsidókat káromolja.⁹²

A megyékben egyébként a zsidóság társadalmi helyzete nem egyforma. Míg Pestmegyében a népnevelési bizottság tagjai közt is helyet foglal zsidó, addig Abaújmegye gyűlésén a karzatra küldenek egy zsidó orvost, mivel a teremben helye nincsen.⁹² Az egyik zemplénmegyei alszolgabíróra, Oláh Józsefre is az a panasz érkezik, hogy a zsidókat nagyon sanyargatja.⁹³ Jól tudják azt is, hogy zsidó vádlottnak súlyosabb a helyzete más vádlotténál;⁹⁴ a zsidóval még a megyei pandur is durvább, mint mással,⁹⁵ ha pedig szerencsétlenül jár, részvétlenséggel találkozik.⁹⁶

A zsidóság alkotásai közül e korban alakul Pesten nagy érdeklődés mellett egy kórház. Zárókövét 1841. IX. 20-án teszi le a főherceg-nádor. Meg is tekinti az új kórházat s megelégedését fejezi ki. A nádort egy bizottság fogadja az épület előtt, benn pedig a pesti rabbi üdvözli, de minde beszédek németül

88 U. o. 1841. III. 10. és Világ 1841. III. 13.

89 U. o. 1841. IV. 7.

90 Világ 1841. II. 24.

91 Pesti Hirlap 1841. V. 8.

92 U. o. 1841. V. 22.

93 U. o. 1842. VIII. 18.

94 U. o. 1842. VIII. 4.

95 U. o. 1841. II. 17.

96 U. o. 1842. XI. 3.

hangzanak el. Zene harsogása s tarackok dörgése kíséri az ünnepet.⁹⁷

Szerepet vállal a zsidóság az *iskoláztatásból* is. Iskoláiban tanítják a magyar nyelvet és eredményt érnek el benne. Különösen a pesti, budai és óbudai iskolákat dícsérik, de az Alföldön is sikerrel működik néhány kisebb zsidó iskola.

A pesti iskolában Rosenzweig Salamon tanító szép sikert ér el a magyar nyelvben.⁹⁸ 1840-ben a próbatételen áprilisban Fejér György, szeptemberben Daminovich György prépost elnökölt, ott volt Schwab Leopold, a tudós pesti főrabbi is. A vizsgálat igazolta, hogy »hasznos polgárokat, hív alattvalókat« nevel az intézet.

Ez az intézet Ullmann Gábor pesti hitközségi elnök alapítása még 1834-ből. Elemi (normális) iskola három, majd négy osztállyal; minthogy pedig az I. és IV. osztály két évfolyamú s van egy előkészítő év is: összesen hét éves az iskola. Benne a szakrendszer uralkodik. Tárgyai: a vallás- és erkölcstan, héber, német s magyar nyelv, helyes- és szépírás, fogalmazás, természetrajz, történelem, földrajz, számtan, geometria és a könyvvitel, építéstan, váltójog elemei, végül az ének. Az iskolának 1841-ben 250 tanulója volt, a szegények tandíjtól mentesek.⁹⁹

1841-ben ismét Fejér György elnököl az áprilisi vizsgálaton, amelyen megjelenik Bajza, Fáy, Schedel, Vajda Péter és Fényes Elek. Kifogástalan rendben és szép eredménnyel felelnek a gyerekek. Egyedül a kiejtésük idegenszerű.¹⁰⁰

Az iskoláról szóló tudósítás szükségesnek tartja, hogy több magyarul tudó tanítót alkalmazzon az iskola.

Az iskola munkásságának eredményes volta más tudósításból is kitűnik,¹⁰¹ különösen a magyar, német s héber nyelvi eredményei méltók a dicséretre.

A budai zsidó iskolával kapcsolatban úgy véli a Jelenkor, hogy »uralkodó fejedelmünk ő cs. kir. föls. által mult országgyűlésen nyújtott sorsenyhítő engedélyre valódi mértékben siet magát méltóvá tenni a budapesti izraelítaság . . .«¹⁰²

A pesti zsidó tanító mellett sok dicséret éri az óbudai tanítót, Neumann Salamont. 1839-ben 146 gyermeket tanított

⁹⁷ Nemzeti Ujság 1841. IX. 25. és Világ 1841. IX. 22.

⁹⁸ U. o. 1840. IV. 18. A pesti iskola történetét l. Mandl Bernát: A pesti izr. hitközségi fiúiskola monográfiája (A magyar-zsidó felekezeti Elemi és polgári iskoláinak monográfiája. Szerk. Barna Jónás és Csukási Fülöp. Bp., 1896.). Rosenzweiget említi, 33. l. Az iskola tkp. már 1816-ban működött.

⁹⁹ Pesti Hirlap 1841. IV. 28.

¹⁰⁰ U. o.

¹⁰¹ Világ 1841. IV. 7.

¹⁰² Jelenkor 1840. VI. 20.

szép sikerrel, magyarra is.¹⁰³ 1841-ben a próbatételen Komlósy Ferenc elnökölt s a tanulók a magyarból szépen feleltek. Magyar kézikönyveik is Neumann Salamon tollából valók.¹⁰⁴

Nagykanizsa zsidósága is gondoskodik a hazai nyelv tanításáról.¹⁰⁵ Kecskeméten is elhatározzák az állandó zsidó elemi iskola felállítását s úgy tervezik, hogy magyar, német olvasást, írást és hittant fog négy tanító tanítani.¹⁰⁶ Szegeden nemcsak, hogy szép eredményt ér el a zsidó iskola, de a gyermekek kiéjtése is tösgyökeres magyar.¹⁰⁷ Ugyanílyen eredménnyel tanítja Rokonstein Leopold a magyar nyelvet a szentesi zsidó iskolában.¹⁰⁸ Vizsgálatán máshitű lelkészek s más előkelőségek is megjelentek 1841-ben.¹⁰⁹

Ez iskolákra való tekintet is vezeti Bloch Mórict, amidőn a Pesti Hirlapban felszólítást intéz a társadalomhoz egy magyar-zsidó tanítókat képző intézet érdekében.¹¹⁰ Ám állítását, hogy máshitű iskolába járó zsidó tanuló vallását veszedelem fenyegeti, nemcsak, hogy cáfolja a liberális orgánum, hanem egyenesen ajánlja, hogy a zsidó gyermekek keressék fel a katolikus és protestáns intézeteket.

Valóban a sok közül egynéhány példát nézve is, megállapíthatjuk, hogy voltak zsidó tanulók a középiskolákban. Így a budai kir. katolikus főgimnáziumban 1841/2-ben 481 tanuló közül 11 a zsidó,¹¹¹ a miskolci református gimnáziumban 9 zsidó tanuló jár,¹¹² az esztergomi benedekrendi gimnáziumban is volt 1840-ben 2 zsidó diák.¹¹³

A zsidóság a negyvenes években a *nemzeti életbe* való bekapcsolódás felé is tesz egy lépést. Ilyen a nemzeti ünnepek megülése. Nemzeti ünnepségek lezajlanak a király tiszteletére, a nádor tiszteletére, vagy valami főméltóság beiktatásakor.

Midőn a császár- király Magyarországra jön az ország-

¹⁰³ Hazai és Külföldi Tudósítások 1839. X. 2. L. még: Mandl, A magyarországi zsidó iskolák a 19. században stb. IMIT évkv. 1909. 179. l. Említi Neumannt Büchler i. m. 297. l.

¹⁰⁴ Nemzeti Ujság 1841. V. 15. Óbuda iskolájáról l. Berger J. Lipót: Az óbudai izr. hitközség iskolájának monográfiája (A magyar-zsidó felekezet iskoláinak monográfiájában).

¹⁰⁵ Hirnök 1840. VIII. 3.

¹⁰⁶ Pesti Hirlap 1841. IV. 10.

¹⁰⁷ Nemzeti Ujság 1840. IX. 3.

¹⁰⁸ U. o. 1841. XI. 3.

¹⁰⁹ Pesti Hirlap 1841. X. 30.

¹¹⁰ U. o. 1841. II. 6., említi Ferenczy id. m. Bloch a későbbben híres író és fordító Ballagi Mór.

¹¹¹ Nemzeti Ujság 1841. XI. 27.

¹¹² Pesti Hirlap 1842. V. 8.

¹¹³ Nemzeti Ujság 1840. VIII. 8.

gyűlés megnyitására, a győri üdvözlő fogadtatáson a zsidóság is elébe járul.¹¹⁴ Midőn pedig őfelsége neveünnepét a pesti magyar színházban hangversennyel ünneplik, Mendelsohn Pál-oratóriumán a pesti hitközség kórusa is szerephez jut.¹¹⁵ Fényesen üli meg Ferdinánd király születése napját 1842-ben Óbuda zsidó községe. A zsinagóga udvarán zászlók alatt gyülekeznek az ifjúság az elüljáróság vezetése alatt, sok kamarai tiszt s más nemzsidó vendég kíséretében vonulnak be a kivilágított templomba, ahol Braun* az ünnepi szónok. A templomban eléneklik a Gotterhalte héber fordítását. Az ünnepség alatt húsz tarack durrogott.¹¹⁶ Pozsony 1841-ben avval ünnepli a király neve-napját, hogy a hitközség 125 nemzsidó szegényt megvendégel s a lakomán a község elüljárói szolgálnak fel. Ez alkalommal a Nemzeti Ujság megjegyzi, hogy »az izraeliták ez alkalommal is, mint minden nemzeti vagy polgári ünnepélyeknél szokták, ki-tünteték magokat.«¹¹⁷

A főherceg-nádort is ünneplik a zsidók, így Baján a zsidók diadalkapuvál várják.¹¹⁸ Más alkalommal Aradon egy zsidó leánykával akarja a tanító a nádort üdvözlő beszédet elmondani, de a keresztény szülők nem engedik s a kis leány áttér a katolikus hitre, hogy a beszédet elmondhassa.¹¹⁹

Az ország hercegprímásának, Kopácsy Józsefnek installációján is részt vesz a zsidóság, egy »dicsoltárt« emelve.¹²⁰ Hasonló tiszteletadás más egyházfejedelmet is ér: így Palugyay Imre nyitrai püspököt Nagybittse zsidósága fogadja német üdvözlő beszéddel.¹²¹ A felvidéki zsidóságban — úgy látszik — a magyar szó jóval nehezebben vert gyökeret, mert Balassagyarmaton is németül üdvözlik gr. Zichyt, a földesurat, az ottani zsidók.¹²² Evvel szemben magyar szóval fogadja Eperjes zsidósága gr. Andrassy György sárosi főispánt. Más főispáni installáción is képviselve van a helybeli zsidóság.¹²⁴

Résztvesz a zsidóság a *nemzeti vállalkozásokban* anyagilag is. Így a Mátyás emlék s a vakok pesti intézete javára a fővárosi hitközség gyűjtést rendel el,¹²⁵ az említett intézet

114 Hazai és Külf. Tudós. 1839. VI. 19.

115 Nemzeti Ujság 1841. VI. 2.

* A későbbi Barnay.

116 Nemzeti Ujság 1842. IV. 23. és VI. 11.

117 U. o. 1841. VI. 5.

118 U. o. 1841. VI. 26.

119 Pesti Hirlap 1841. VII. 21.

120 Nemzeti Ujság 1839. VI. 5.

121 U. o. 1841. VII. 14.

122 U. o. 1841. VIII. 14.

123 U. o. 1842. X. 15.

124 Így Világ 1841. XI. 3. és 1842. VIII. 6.

125 Pesti Hirlap 1842. VII. 17. Kisebb adományról szól a Nemzeti Ujság 1840. IX. 12. és 26.

javára adakozik a kecskeméti község,¹²⁶ a pesti református főiskola javára adakozik a losonci község¹²⁷ és a gyermekkórház javára rendezett sorsjátékon is kitűnnek a zsidó hitközségek¹²⁸ s a jótékonyágból is kiveszik részüket.

A zsidóságot is érinti a *katonaállítás* terhe. Már az 1808:VI. törvénycikk 3. §-a kimondja:

ut Judaei quoque habita ratione populationis loci, cujus partem constituunt, per concernentem jurisdictionem statuendi, ad oblatum numerum tyronum recipiantur, a suis statuendi, ad oblatum numerum tyronum recipiantur. Ezt kiegészíti az 1830:VII. t.-c. 4. §-a:

... et medio communitatum judaicorum unice de gente sua statuendi et in gremio respectivae jurisdictionis assentandi ad oblatum numerum tyronum recipiantur.

Hogy csak néhány adatot említsünk, Nyitra vármegye 14.288 zsidó lakósa 1841-ben 62 újoncot állít,¹³⁰ ugyanez évben a 575 borsodi újonc között 25 zsidó,¹³¹ míg Tornamegyében csak 2 zsidó újoncot állítanak ki,¹³² Bácsmegeye 1605 keresztény és 19 zsidó újoncot ad,¹³³ Pest községe 24-et állít.¹³⁴ Azt az érdekes hírt is olvassuk, hogy Szabadkán 4 zsidó önként jelentkezik a hadseregbe.¹³⁵

Összeállításunkat befejezi néhány adat a zsidók 1840-i számáról. Budán lakott ez évben 3998 zsidó,¹³⁶ Pesten 7844,¹³⁷ Temesvárott (1841-es adat) 52,¹³⁸ Szabolcsban pedig 10.762.¹³⁹

*

A fentebbi lapszemle mutatja, hogy a politikai sajtó szemmel tartja a zsidók ügyét, határozott jóindulatot azonban csak a Pesti Hirlapban találunk. Ez kitűzi e kérdésben határozott célját is, a zsidóság emancipációját.

¹²⁶ Világ 1842. IX. 10.

¹²⁷ Pesti Hirlap 1842. V. 8.

¹²⁸ U. o. 1842. XI. 13.

¹²⁹ Nemzeti Ujság 1840. III. 4., Pesti Hirlap 1841. III. 6.

¹³⁰ Pesti Hirlap 1841. II. 10.

¹³¹ U. o. 1841. II. 24.

¹³² Világ 1841. III. 10.

¹³³ Pesti Hirlap 1841. IV. 3.

¹³⁴ U. o. 1841. IV. 14.

¹³⁵ U. o. 1841. III. 31.

¹³⁶ U. o. 1841. I. 16. és Nemzeti Ujság 1841. I. 13.

¹³⁷ Nemzeti Ujság 1841. I. 16.

¹³⁸ Világ 1841. II. 24.

¹³⁹ Nemzeti Ujság 1841. V. 19.

III.

A zsidók ügye az 1843-44-i országgyűlésen.

Az 1839/40-es országgyűlés megalkotta a XXIX. törvény-cikket, amely már az emancipáció felé vivő út első lépése. A második lépést ezen az úton az 1843/44-es országgyűlés akarta megtenni s e lépés a zsidók polgárosítása lett volna.¹⁴⁰ Erre nézve a reformpárt törekvéseit leginkább összefoglaló ú. n. szatmári 12 pont csupán ennyit mond:

»5. birtok- s hivatalképesség az ország minden lakójára nézve«,

egyébként nem érinti az emancipáció kérdését. Mindamellett azonban a diétán tárgyalják a zsidók polgári jogairól szóló javaslatot, sőt keresztül is megy egy törvényjavaslat, amely ha nem emancipáció is, de ismét egy lépést jelent az e felé vezető úton, e javaslat azonban nem nyer törvényes megoldást. Ha ennek ellenére fontosságot tulajdonítunk ez országgyűlésnek, ennek oka az, hogy »habár a tárgyak sokasága is akadályozta némileg az egyes kérdések megoldását, az eredmény legalább az lön, hogy majdnem *mindazon kérdések előkészítve örökítették át a jövő törvényhozásra, melyeknek eldöntését a kor igényei szükségké váltottatták.*«¹⁴¹

Az 1843. május 14-én megnyílt országgyűlésen már június 8-án megemlíti a zsidó ügyet. Ekkor ugyanis Klauzál Gábor, Csongrádmegye követe, utal arra, hogy a zsidók sérelmei »mint nem tisztán vallásbeliek, hanem a polgárosítás körébe tartozók . . . külön tanácskozás tárgyai lehetnének.«

A zsidókérdés részletesebb tárgyalása a városi törvényjavaslatnál kerül, amelynek 99. §-a szerint a zsidó is élvezheti a városi polgári jogokat.

E szakasz az október 10-i kerületi gyűlésen nagyobb vitát eredményez.

A javaslatot ellenzi *Komlósy* László, Debrecen követe. Korainak tartja az emancipációt ily rövid idővel a lakhatást engedélyező 40-i törvény után. Történelmi példákra hivatkozik, nincs nemzet, amely a zsidóságot feltétel nélkül vette volna be alkotmányába. A debreceni követ szerint a zsidó törvénye csak a talmud s csak hitsorsosát tekinti felebarátjának. A főpanasza az, hogy a zsidó álma mindig Zsidóország, így hivatkozik Mordecháj Mánuel Noa államára, az Ararátra.¹⁴² Javaslat az, hogy az emancipációt elő kell tervszerű iskolai neveléssel készíteni s addig a zsidóság érje be az 1840: XXIX. t.-cikkel.

Ugyane tenorban szólal fel *Lónyay* Gábor. Nem híve az

¹⁴⁰ Az 1843/44. évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Szerkesztette: Kovács Ferenc. Bp., 1894. I. kötet 23. l.

¹⁴¹ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. Bp., 1868. II. 465. l.

¹⁴² V. ö. 10 jegyzettel.

emancipációnak, mert magyarok milliói sem szólnak bele a törvényhozásba s a zsidót külön népnek tartja. Máról holnapra nem lehet egy idegen elemet emancipálni.

Pázmándy Dénes expressis verbis ki akarja zárni a zsidókat a polgárok közül.

E vádakra *Beöthy* Ödön válaszol. Teljes vehemenciával áll a zsidók ügye mellé. A fő nem a zsidó vallása, hanem az, hogy »legyen jó polgár és hazafi.« Szerinte a zsidó jó hazafi, nem idegen a magyarságtól, mint az izgató nemzetségek. Tagadja, hogy a zsidó erkölcse silányabb volna keresztény honfitársaiénál. Nem tudja megérteni a sz. kir. városok zsidógyűlöletét.

Am ennek okát adja Pozsony követe, *Bednarics* András. Az ok: a konkurrencia.

A zsidóság védelmére áll ki a küzdőterre *Palóczy*, aki főkép *Komlósyval* vitatkozik s cáfolja a zsidók erkölcstelenségéről szóló mesét. Hivatkozik külföldi példákra, oly helyeket nevez meg, ahol a zsidó köztiszteletben áll.

Zsedényi azért ellenzi az emancipációt, mert a zsidó szerinte a földművelést nem kultiválja s a magyar nyelvvel nem törődik. Állítását meg akarja dönteni *Kállay* Ödön, aki szerint Csanádban zsidó földműves is van.

A legimpozánsabb *Klauzál* Gábor beszéde. Azt állítja, hogy akik 1840-ben az emancipáció mellett voltak, most — megijedve a keresztülvihetőségtől — ott hagyják régi nézetüket. Az uzsora, kereszténygyűlölet és erkölcstelenség vádja összemlik beszédének súlya alatt. Kijelenti, hogy vallása miatt a zsidó meg nem fosztható a polgári jogosultságtól.

Somssich Pál szerint a zsidóság megért az emancipációra, amely felé jelentős lépéssel közeledünk most.

A pestvárosi követnek, *Járynak*, zsidóellenes beszéde után *Ghyczy* jelenti ki, hogy a liberálisok nem minden zsidónak akarnak polgárjogot adni, csak az erre qualificáltak. *Járy* megjegyzi erre, hogy ők sem mindenkorra ellenzik ezt, csak ezidőszerint még nem érett rá a zsidóság. Elmésen védelmezi a zsidók ügyét még egyszer *Palóczy*.

1843. november 24-én, a 108. kerületi ülésen kimondják, hogy a zsidók nem hagyatnak ki a városi polgári jogok élvezetéből.

A külföldi zsidóság beözönlése ellen emel szót 1844. februárius 8-án *Sebestyén* Gábor. A bebocsátást a magyar nyelv tudásához kívánja kötni.

Az emancipációellenes követek részéről az 1844. februárius 9-i országos ülésen mondja el nagy beszédét *Komlósy* debreceni követ. Utasítása értelmében teljes erővel síkra száll az emancipáció ellen. Debrecen a zsidók polgárosítását idő előttinek tartja s az egész országra veszedelmesnek. A zsidóság az ő véleményük szerint nem érett még meg az emanci-

pációra. A zsidó s a keresztény elfogultan nézi egymás vallását s az előbbit a talmudi törvényekkel a szónok erkölcstelennek tartja. A zsidóság külön hazát akar magának, ezt Bar-Kochba (a szónoknál Bencobach) korától Sabatai Ceviig igazolják a messiási kísérletek.

A zsidó nem dolgozik, »jelenleg csak emésztője, nem pedig tenyésztője szegény hazánknak.« A zsidó főhibája szerinte, hogy a vallását titokzatossággal veszi körül, — a szónok nem mondja nyíltan, de sejteti, hogy hisz a vérvád meséjében is.

Végül is a debreceni követ nyíltan s őszintén kimondja, hogy a polgári jogot meg akarja a zsidóktól tagadni.

A követének emancipációellenes szavaihoz maga Debrecen 3000 aláírású felirattal csatlakozik.

Még 12 szónoklat hangzik el az emancipáció ellen. Közben azonban *Beöthy* is felszólal s kijelenti, hogy híve a lépésenkint való emancipációnak s most nyílik alkalom ily lépésre.

A zsidóellenes csoport elveinek reclusióját *Pázmándy* vonja le. Kifejti, hogy nem vallása vagy nemzetisége miatt nem akar a zsidóság részére polgárjogot. Az ő indító oka erre: 1. az, hogy a zsidók német nyelvűek s a német irodalom pártfogói, 2. minthogy a hazánkkal szomszédos országokban a zsidóság jogtalan, ez idegen zsidók is hozzánk gravitálnának magyarországi emancipáció esetén, 3. városi érdek a zsidótlan megyei adminisztrációhoz való közeledés.

Ez értelemben más szónokok is beszélnek.

A liberális csoportnak megint *Beöthy* a szónoka. Megyéje — Bihar — az összes nemnemesi jogokban részesíteni akarja a zsidókat, akikről megállapítja, hogy hitükben nincsen államellenes tan s akiknek mostanig csupán kötelességeik voltak jogok nélkül.

A vita 1844. februárius 10-én tovább folyik, mivel Komlósy beszéde válaszokat provokál.

Az emancipáció mellett emel szót *Somssich*, mellette szól *Szentkirályi*, aki szerint Komlósy érveit a múltból s nem a jelenből merítette.

Karácsonyi torontáli követ abban sem látja az ország veszedelmét, hogy az idegen zsidók beözönlésétől kell tartani, mivel ez ellen törvényesen lehet védekezni. A Messiásvárás nem hazaellenes felfogás eredménye, hanem a zsidók szabadságszeretetének megnyilatkozása.

Az emancipációnak külföldi példák alapján híve *Bánhidy*, Csanád követe. *Géczy* zólyomi követ és *Majláth* baranyai követ polemizálnak egymással, az előbbi híve az emancipációnak, az utóbbi nem az. Későbbben helyreigazítja szavait: »Ő nem a városi javaslatban akarja a türt zsidó felekezet e nemű emancipációját, hanem külön javaslatot akar látni.« *Palóczy* csudálkozik azon, hogy éppen az annyira türelmes protestánsok közül kerültek ki a debreceni zsidóellenesek.

Szinte magasztalja a zsidóság erényeit *Klauzál*. A zsidó vallás alapja a tiszta morál és a könyörületesség. Az esetleges erkölcstelenség az elnyomatás eredménye. Ő is az összes nem-nemesi jogokat sürgeti a zsidóság részére.

Perczel és *Zsedényi* a közvélemény szavát akarják mérlegbe vetni, e szó szerintük a zsidók ellen szól.

Ezt azonban ismét *Beöthy* utasítja vissza; azt veti fel, hogy valaha nem volt szimpatikus a protestánsok ügye sem s mégis létrejöttek a vallásszabadságot biztosító törvények.

A *személynök* hangsúlyozza, hogy nem általános emancipációról van szó, hanem a városi jogról, amelyik csak lépés amaz felé.

Bezerédj önálló javaslatot akar látni az emancipációról, *Zsedényi* pedig még egyszer összefoglalja az emancipáció-ellenes érveket s az emancipációhoz a szimpátia elnyerését tűzi feladatul a zsidók elé.

A szavazáson 22 szavazat szól a zsidók polgári képessége ellen, a többség jóváhagyja a kerületi szerkezetet a zsidók polgári képességével.

Mégegyszer szóba kerül az emancipáció ügye, februárius 12-én. A bányavárosok követei — *Antalffy*, *Szumrák* és *Domokos* — emelnek szót a bányavárosok nevében az emancipáció ellen és városaik további zsidómentessége érdekében, míg a zólyommegyei követ, *Radvánszky*, támadja e privilégiumot.

Néhány nap múlva, 1844. februárius 26-án, ismét szóba kerül a zsidók ügye. A *Hajdukerületről* szól a javaslat olyképen, hogy a birtokosok, gyárosok, kereskedők, iparosok s honoráciorok, *kik keresztények*, választójoggal bírnak. Több felszólalás történik e megszorítás ellen, de csak a honoráciorokra tesznek végül is kivételt. Ugyanígy történik ez a Jászkúnerületben.

Nemsokára szóba kerül a megyei választói jog is. Szavazati joggal ruházzák fel a bölcsész- és jog- s orvostudományi doktorokat és az okleveles sebészeket is. E pontot 1844. március 14-én *Beöthy* ki akarja a zsidókra is terjeszteni, mint ez megtörtént volt a Hajdú- s Jászkúnerületben s a városokban is.

Bezerédj ez ügyet az általános emancipációs javaslatig függőben akarja tartani. A rendek azonban kimondják, hogy míg a zsidó orvosok e tárgyban benyújtott kérelmét el nem intézik, a javaslatot nem küldik át a főrendekhez.

A municipiumok rendezése után előkerül a bányavárosok ügye. A javaslat érvényben hagyja ezeknek zsidómentességét. Az április 17-i tárgyaláson. Ezt most a kerületi ülésen *Vukovics* Sebő, *Kállay*, *Klauzál* s *Palóczy* beszédei alapján kihagyják a javaslatból.

Április 24-én kerül a városi javaslat a főrendektől vissza

a rendekhez. A vármegyék többsége elfogadja a főrendek javaslatát, amely szerint az emancipációt nem részletekben kell tárgyalni, hanem a maga egészében. A vármegyei zsidó honoráciorok választójogát május 21-én akként intézik el a rendek, hogy 30 megye 19 ellen nem fogadják el azoknak választójogát.

Így tehát mind a városoknál, mind a megyéknél a *részleges emancipáció* teljesen eredménytelen maradt.

Eközben azonban haladt a munka a zsidóügy *általános* rendezésére. 1844. augusztus 26-án *Palóczy* ker. jegyző bejelenti, hogy a zsidóktól beadott emancipációs kérvényre a bizottság elkészítette véleményes jelentését.

Végre az 1844. szeptember 6-i kerületi ülésen napirendre kerül a zsidók emancipációjának ügye.

Az emancipáció ellen felszólal *Lónyay* zempléni, *Koller* pestvárosi, *Olgyay* pozsonymegyei, *Zsedényi* szepesi, *Zsoldos* veszprémmegyei s *Pázmándy* komárommegyei követ, mellette a liberálisok vezetői, *Klauzál* és *Beöthy*, *Vukovics*, *Bezerédj* és *Mihályi* Máramarosmegye követe). A felszólalókat a hallgatóság zajosan fogadja, — éspedig a zsidóelleneseket éljenzéssel, a zsidóügy melletti beszédeket püsszegéssel, amire *Beöthy* reflektál is.

Az emancipációellenes beszédek a zsidóságot különálló csoportnak tüntetik fel, amely beolvadni nem akar s nem is tud. Iparra, földművelésre kellene a zsidóságot kényszeríteni. Ennek meg kell az emancipációt előznie. Ehhez még hozzátartoznék a zsidó s a keresztény gyermekek együttnevelése. Hangsúlyozzák még a felszólalók az általános antipátiát, amely ellene szól az emancipációnak.

Evvel szemben *Klauzál* tagadja, hogy a zsidó külön törvények alá volna vetve, minthogy a papságuk csak örökösödő s házassági ügyekben bíraskodik, egyebekben — adó, katonaszkodás, büntető ügyek — az állami törvények alá tartozik. De szerinte amaz ügyeket is magyar törvények szerint kellene eldönteniök. Felveti azonkívül egy seminarium gondolatát: »*kívánom az izraelitákat arra kötelezni, hogy önköltségeiken seminariumot állítsanak Pesten*«, s akkor az itt magyar nyelven s magyar érzésben nevelt zsidó papok magyar érzelművé tehetik híveiket. Papok s tanítók csak e seminariumból kerülhessenek ki.

E javaslaton *Vukovics* módosítani kíván: a seminarium megalkotása magyar állami érdek, tehát az »*a közállomány segítsége által határozottassék el*«. A külföldi zsidó invázió nem következik be, ha *csak* a belföldi zsidók kapnak polgári jogokat.

Mihályi a városi polgárság elzárkózása ellen emel szót.

A leghatározottabban a zsidóügy mellett kétségtelenül *Beöthy* Ödön szólalt fel. Sorban visszaveri az azok elleni váda-

kat s megmutatja, hogy a parlamentáris országokban van már ez. A valláshoz ragaszkodás nem bűn, hanem erény s »*a convertiták semmi becsben nem tartatnak.*« Nem bírja megérteni, hogy lesz a conversióval az addig erkölcstelennek gúnyolt zsidó egyszerre az állam hasznos tagjává. A zsidó nevelési szisztéma védelmére is van a szónoknak szava s ellenfelei összes indító-okait megsemmisíti.

A vitát bezáró szavazásnál a türelmi adót közfelkiáltással eltörlik, ellenben a következő szavakat: »... *a zsidók az ország egyéb nem-nemes lakosai által gyakorolt minden polgári jogban a magyar szent korona alatt mindenütt egyiránt részesítettnek*, elvetik (35 a 13 ellenében) s így az általános emancipáció nem ment keresztül. A bányavárosokban feloldják a lakhatás tilalmát, nemesi jószágot bérelhetnek s városi telket szerezhetnek maguknak; ipart, kereskedelmet gyakorolhatnak s végül tudományos pályára mehetnek. Viszont azonban ki mondják, hogy a házassági s vallási ügyeket kivéve, a törvényhatóság alatt állanak s mindezek az intézkedések csak a bennszülött zsidókra értendők.

Bár az emancipáció nem ment keresztül, e határozatok sok tekintetben nagy haladást jelentenek. A törvényjavaslat elkészült s már kifejezetten elrendeli rabbi- és tanítóképzőintézetnek Pesten való felállítását (8. §.) és ezeknek magyar tanítási nyelvét (9. §.).

A javaslat felmegy a főrendi táblára. A javasolt törvénycikket kísérő felírási javaslat kifejti, hogy *a leendő törvény célja a zsidóság összeolvadásának előkészítése addig is, míg az általános emancipációra megéri a helyzet.*

A főrendek azonban csupán a javaslat 1—4. §-aihoz járulnak hozzá, de a tudományos pályákat nem nyitják meg s a zsidó iskolák ügyét is elejtik. Egyben intézkedést várnak a külföldi zsidóság inváziója ellen.

Ezt Ghyczy Kálmán akként próbálja elérni, hogy javaslata szerint a honosítást a magyar nyelv tudásához s 5000 frtnyi vagyonhoz kell kötni, az erkölcsi kifogástalanság mellett. A honosságot nyert zsidó azután köteles 5000 frtnyi vagyonát gyárba, üzletbe fektetni s ezután 10 év múlva nyeri el a belső szülött zsidót megillető jogokat.

A törvényjavaslat elegendő garanciát kínál a külföldi zsidóság beözönlése ellen, amelytől a konzervatív körök tartottak. Csak az a zsidó jogképes, aki tudja az állam nyelvét és tíz évnyi becsületes munkával bizonyította be, hogy valóban része akar lenni az államnak. Távol tartja a szegény zsidókat, kik az osztrák tartományokból, így főleg Gácsországból néznek majd sóvár szemmel a magyar föld felé, ahol őket jóval több jog s biztosabb megélhetés kecsegtetik, mint szülőhazájukban.

E javaslattal egyidőben (1844. X. 15.) küldik fel a rendek a főrendeknek a zsidók ügyében való második üzenetüket.

A rendek kihagyják a főrendi táblától kifogásolt szakaszokat, csupán ahhoz (5. §.) ragaszkodnak, hogy az e törvénnyel ellenkező szokások, rendeletek s határozatok megszűnnek, tehát megszűnnék a bányavárosokban lakhatás tilalma is.

Nagyobb készséget az alsótáblának liberális érzelmű tagjai nem mutathattak volna, mint hogy az összes főrendi kívánságokat teljesítik s elejtik javaslatuk javarészét. A zsidóknak, mint honorácioroknak, képe szétfoszlik s a pesti seminarium terve is eloszlik — egyelőre.

Harmadik üzenetre kerül a sor 1844. november 5-én. Ez beleegyezik a főrendek ama kívánságába, hogy a betelepülni akaró zsidó a földesúr beleegyezését is tartozik megnyerni, továbbá a tervezett 5000 frtnyi vagyon helyett mesterembertől 2000, — de kereskedőtől s egyebektől 10.000 frtnyi vagyon kimutatását kívánják. A főrendek azt kívánták, hogy a honosítás a helytartótanács kezében fusson össze, a rendek azonban a törvényhatóságok kezébe akarják e jogot letenni, de ezek tartoznának félévenként felterjeszteni az ez ügyekben szerkesztett jegyzőkönyveket a helytartótanácsához.

A felirati javaslat e két törvényjavaslathoz szintén elkészült és felment a főrendekhez.

A főrendek harmadik üzenete ismételten hangsúlyozza, hogy csak az 1—4. §-okhoz járulnak hozzá; ellenben a beköltözésre vonatkozóan a rendek javaslatán csak csekély módosítást végeznek.

A rendek 1844. november 8-án ehhez hozzá is járulnak s e napon elkészül a törvényjavaslatok és az ezeket kísérő felírás végleges szövege.

Pozitív nyereségei e javaslatnak a türelmi adó törvényes megszüntetése, a bárhol lakhatás joga, a birtokszerzés joga, közte a városi telkek megszerzésének jogával és az a körülmény, hogy a zsidó mesterember többé nemcsak zsidó segédekkel (1840: XXIX. t.-c. 2. §-a), hanem keresztény segédekkel is dolgozhatik.

A kísérő felirat hangsúlyozza, hogy Őfelsége már régebben (1844. május 10.) kilátásba helyezte a türelmi adó megszüntetését s hivatkozik a király atyai szívére, amely a zsidók hazátlan és száműzött sorsát meg fogja érezni. Ez alapon kéri a javaslat elfogadását.

A külföldi zsidók beköltözéséről szóló javaslat nagyjában megegyezik a Ghyczy-benyújtotta javaslattal, változtatván rajta ama pontokat, amelyeket fentebb említettünk.

Évvel az országgyűlés véghezvitte nagy alkotását, az emancipációnak előkészítésének ismét egy lépéssel való előbbrevitelét. Hogy javaslataiból nem lett törvény, az már éppen nem az országgyűlés munkájának fogyatkozása. Az 1843/44-es országgyűlést méltán tekinthetjük az emancipáció előkészítőjének, mivel itt hangzottak el a liberális ellenzék részéről

(főképp Beöthy, Vukovics, Mihályi) azok a kijelentések, amelyek alkalmasok arra, hogy eloszlassák a zsidókkal szemben érzett antipátiát és bemutassák a zsidóságot a maga valóságában, mint nemzeti beolvadásra alkalmas réteget, amely az emancipáció után hasznos tagja lesz a magyar nemzetnek.

IV.

Az 1843-44-i országgyűlés visszhangja a röpiratirodalomban.

A zsidóügynek az 1843/44-es országgyűlésen való tárgyalása alkalmat nyújt arra, hogy ismét többen foglalkozzanak a zsidókérdéssel. Ennek eredményeként több röpirat jelenik meg, amelyek vagy kizáróan e kérdést taglalják, vagy az időszerű kérdések között sorolják fel. A röpiratok némelyike az emancipációt szükségesnek vallja, de olyan is akad, amelyik zsidókérdésben azt az álláspontot vallja, hogy nem adhat a nemzet több jogot a zsidóságnak a saját veszélyeztetése nélkül.

Még 1843-ból való *Ujfalusy János* kézírata: El lehet e a' Magyar Országai Katholikus Papoktul a' Jószágaikat törvényesen venni 's tanácsos é a' Magyar Országai Zsidókat polgári jussal felruházni, a' nemességet pedig adó alá vetni?

1843. május 5-én teszi meg jelentését Ujfalusy kézírata ügyében a cenzura a már többször említett Reseta János pesti cenzor véleménye alapján.¹⁴³

A szerző kéziratában a felvetett kérdésekre akar választ adni s ehhez az érveket csoportosítja; előbb amazokat, amelyek a kérdésekre igenlő választ kívánnak, majd az ellene szóló nézeteket. A szerző hangsúlyozza, hogy ő maga a kérdést nem kívánja mintegy erőszakos eszközökkel megoldani. A cenzura azonban veszélyeseknek tartja a kérdés igenlő megoldása mellett felsorakoztatott érveket s ezért azt javasolja a helytartótanácsnak, hogy az engedélyezést ne adja meg. Valóban a helytartótanács a kézirat kinyomtatását nem engedélyezi¹⁴⁴ s a mű nem lát napvilágot.

Ugyanebből az évből való *Szűts Ábrahám* röpirata: A' pipás nemesek véleménye az Adó, Házi adó, — örökváltság, ingatlan birhatás, *emancipatio*, Hitel, ösiség, magyar és deák nyelv iránt.

A nevezett munka tehát a kor aktuális kérdéseit tárgyalja, köztük az emancipáció ügyét is.

A könyvbíráló bizottság szerint a mű álláspontja becsületes, sehol sem szélsőséges.¹⁴⁵ Valóban a röpirat a köznemesség érdekeinek képviselője. A szerző a zsidók emancipációjának elvi ellensége. Az álláspontját ekként körvonalazza a cen-

¹⁴³ Kvb. btts. 1843. 308. sz. DRL. 1843. 10. 30.

¹⁴⁴ 1843. V. 23. Httó. t. 18.989. DRL. 1843.10. 81.

¹⁴⁵ 1843. X. 10. Kvb. btts. Off. 769. DRL. 1843. 10. 81.

zura: »ita non Judaeos ultro adhuc, sed nosmet ab ipsis emancipandos fore.« A zsidókat különben is hevesen gyűlöli, amit a cenzura is elismer: » . . . quae denique de indole Judaeorum linguarumque jurgiis adtingitur, acria aliquantum videantur . . .«

A helytartótanács teljesen magáévá teszi a cenzura véleményét.¹⁴⁶ A cancellaria azonban csak az esetben engedélyezi a kézirat kinyomatását, ha a szerző kihagyásokat végez munkájából.¹⁴⁷ Ez éppen nem azt jelenti, mintha a cancellaria egyebek között az emancipációnak álláspontját fogadná el, hanem csupán azt, hogy a zsidók elleni kifakadásokat igazságtalanoknak ítéli. Ezt a helytartótanács mihamarább a cenzura tudomására hozza.¹⁴⁸ E megszorított engedélyezés pedig annak egyik példája, hogy a hatóságok egyik szélsőséges álláspontot sem engedik érvényesíteni.

A megjelent könyvecske (Kecskemét, 1844.) több helyen ír a zsidókról s még így a cenzura-kényszerítette kihagyásokkal is a gyűlölet hangján.

Így 60. lapján az »Ingatlan nem birhatás« c. fejezetben azt mondja, hogy ez a nem-nemest sújtja, »de a' zsidó a' hazának minden részében, ha pénze volt, már régen kijátszani szokott.« Részletesen szól a zsidókérdésről az Emancipatio c. fejezetben (67. l.). »Az emancipatio, melly a' mult országgyűlésen, mint a' tulságos humanisálók egyik kedvencz ideája majd keresztül ment? az igen nagy kérdés . . .« Kifejti a szerző, hogy ő zsidót nem azért gyűlöli, mert az zsidó. Így például a németre nem haragszik, az u. i. bele tud olvadni a magyarságba. A zsidó azonban nem símul a nemzethez. »Nemzetiségében, vallásában, vérében van-e? de van e népben . . . bizonyos fortélyos álnok nyerekedő természet, melly őt még e' világon semmi nemzettel összeolvadni nem engedte . . . Annyi bizonyos, hogy a' melly országban elszaporodtak, azt még mindenütt tönkre tették.« »A pénz a zsidóké, az adósság a miénk.« Hallani sem akar az emancipációról, hanem gúnyosan ajánlja a magyarság emancipációját.

Az egész munka e kérdésben a reakciónak fegyvereivel dolgozik az emancipáció ellen.

Már teljesen e kérdésnek szenteli *Szokolay István* a művét, *Zsidók' emancipációja Magyarországon* (1843.).

E művet Nagy Antal budai cenzor vizsgálta át. Az ő véleménye alapján teszi meg részletes jelentését a könyvbíráló bizottság.¹⁴⁹

A kézirat a zsidókérdésnek részletes fejtegetését adja.

Az 1. fejezetben a szerző vázolja röviden a zsidó nép vég-

¹⁴⁶ 1843. X. 30. Htt. t. 38.889. DRL. no.

¹⁴⁷ 1843. XII. 28. Canc. 18.812/2072.

¹⁴⁸ 1844. I. 30. Htt. t. 3902. DRL. 1843. 10 .81.

¹⁴⁹ 1843. VIII. 4. Kvb. btts. 603. DRL. 1843. 10. 55.

zetét a jeruzsálemi templom pusztulása óta s rajzolni próbálja, mint élnek a zsidók Európa államaiban.

A 2. fejezet a zsidóság jelenlegi (1843) helyzetéről szól, különösen élénken festi műveltségi állapotait s a többi néphez való viszonyát. A szerző szeretne a zsidók helyzetén javítani, keresi erre a módot, különösen azon gondolkozik, mi volna e téren nálunk a tennivaló. Szokolay véleménye szerint a zsidókat elsősorban birtokjoggal kell felruházni Magyarországon: lehessen házuk; gyakorolhassanak bármilyen mesterséget; bárhol lakhassanak, beleértve a bányavárosokat is; végül tanulhassanak bármely tudományt. Van azonban a szerzőnek oly kívánsága is, amellyel a zsidósághoz fordul: legyen magyarrá lélekben és nyelvben.

A 3. s 4. fejezetben Szokolay meg akarja dönteni ama vádakát, amelyeket a zsidók ellen fel szoktak hozni: különösen vallásuk, erkölcsök és sajátságaik védelmére van mondani-
valója.

Az 5. fejezetben azt fejtegeti, hogy az emancipáció gazdasági okokból is kívánatos, mivel az emancipált zsidók nem fognak uzsoráskodni, hanem földműveléssel és iparral fognak foglalkozni.

A 6. fejezet szerint az emancipáció hasznos magyar nemzeti és politikai szempontból is. Ha ugyanis a zsidóság osztozik a politikai jogokban, akkor szeretni fogja a magyar hazát s részt fog venni a hazafias kötelességekben is.

A következő fejezet rámutat arra a veszélyre, amely a magyar államot fenyegeti a pauperizmusz és a proletáriátus részéről, ennek száma u. i. nöttönnő s e számot az emancipáció csökkenteni fogja.

A könyvbíráló bizottság szerint a kézirat kiadható, de szövegét több helyen módosítani kell.

Ezt részletesen megokolja felterjesztésében a helytartótanács.¹⁵⁰ E felterjesztés szerint a röpirat ócsárolja a keresztény vallást s a keresztény népeket. Ezért magáévá teszi a helytartótanács a cenzura incriminációit, sőt ezeken kívül is incriminál egyes helyeket. A művet exceptis excipiendis kiadhatónak véli.

Ehhez a véleményhez hozzájárul a cancellaria.¹⁵¹ E szerint a mű kinyomtatható, mint ezt a helytartótanács közli is a cenzurával,¹⁵² avval a hozzáadással, hogy még négy lapnyi kihagyást kell a munkán végezni.

Szintén szimpatizál az emancipációval *Eördögh Emil* munkája: *Tájékoztató a' zsidóság multja, jelene és jövője jelett* (1843).

A kéziratot áthatja a zsidóság iránt érzett szeretet. Hosz-

¹⁵⁰ 1843. VIII. 29. Htt. t. 31.804. DRL. 1843. 10. 55a.

¹⁵¹ 1844. X. 31. Canc. 17.154/1794.

¹⁵² 1844. XI. 26. Htt. t. 43.372. DRL. 1843. 10. 83a.

szasan rajzolja a zsidóság multját, erényeit és elnyomatását, amelyet a szerző az Egyháznak ró fel, vádolván e mellett a királyokat s a törvényhozást. Szerinte a vallási fanatizmus mellett főképp a Szentszék az elnyomás okozója. A zsidóság évszázadok óta szenved ártatlanul. A zsidónak nincs semmiféle polgári és politikai joga sem, sőt a jogvédelemtől is megfosztották. Csak oly módon segíthet a magyar nemzet a zsidóságon, ha befogadja az alkotmány sáncái közzé.

A kéziratról részletesen számol be a cenzura jelentése.¹⁵⁴ A jelentés határozottan rosszakaratú, amit azonban a kézirat vádoló hangja, gyakran ferde világítású beállításai érthetővé tesznek.

A cenzura szerint a kézirat hangja lelkes, stílusa dagályos, előadásán sophismák egész sora húzódik végig. Előadását jellemezni akarván, a következőket mondja: » . . . et aliter sentientes idiotas aut malevolas, hypocritas, phraseos, pseudo-apostoles, seductores, fanaticos, coecos . . . vocitare amat.« Ehhez járul még, hogy a kereszténységet szidalmazza, a papi rendet sértegeti (s itt a jelentés valóban joggal incriminálható kifejezéseket sorol fel), Sz. István s Sz. László királyunkat vakmerően kifogásolja, a királyokat a zsidók kizsákmányolásával vádolja, blasphemiára vetemedik és ehhez járul még, hogy a francia forradalom vezetőit dicsőítvén, őket állítja az olvasó elé példa gyanánt.

Mindezek alapján a cenzura — nehogy ez a mérges áradat kiöntsen — a kéziratot a legnagyobb mértékben veszélyesnek nyilvánítja és a kiadástól eltiltandónak véli.

Eördögh Emil, a kézirat szerzője a helytartótanácshoz fordul magyar nyelvű kérvényével¹⁵⁴ s visszakéri kéziratát, mert mint mondja: » . . . nincs többé szándokom azt a Magyar könyvvizsgálat utján közönség elébe juttatni.«

Maga a helytartótanács is veszedelmesnek ítéli a kéziratot s javasolja¹⁵⁵ a lefoglalását, másfelől felvételét a tilalmas kéziratok jegyzékébe (elenchus prohibitorum manusciporum), nehogy ez a veszedelmes munka külföldön látván napvilágot, bekerüljön Magyarországra. E javaslatból határozat lesz,¹⁵⁶ a cenzura megkapja az utasítást¹⁵⁷ a kézirat lefoglalására s az elenchusba való felvételre.

E szerint tehát Eördögh kézírata célját el nem érte éppen saját hibái miatt, amelyek lehetlenné tették, hogy a különben nemescélú, de eszközei megválasztásában nem válogató kézirat napvilágot lsson.

Kevésbbé jelentékeny mű ennél *Dirner Lajos* ügyvéd

¹⁵³ 1843. XI. 24. Kvb. btts. 805. DRL. 1843. 10. 94.

¹⁵⁴ 1843. XII. 8. DRL. 1843. 10. 95.

¹⁵⁵ 1843. XII. 19. Htt. t. 44.739. DRL. 1843. 10. 94a.

¹⁵⁶ 1844. II. 1. Canc. 1660/200.

műve: *Handel und Industrie und Juden Bevölkerung und Volksbildung*.

A cenzuraj jelentés¹⁵⁸ szerint a kézirat alkalmas a kinyomtatásra: »dissertatio haec superficialis et generica super magnis et plurimum dici argumentis, nec novas quaspiam ad rem ideas nec nova historica data aut theoretica principia adducent . . .«

Ugyanilyen értelmű a helytartótanácsi felterjesztés¹⁵⁹ és cancellariai végzés,¹⁶⁰ amely a kinyomtatást engedélyezi. A könyvbíráló bizottságnak szóló helytartótanácsi leirat ezt az engedélyezést három más kézirat engedélyezésével együtt közli.¹⁶¹

Jóval jelentékenyebb mű ennél *Raitsits L.* munkája: *Pannoniens Juden-Bürger*.

A kézirat alapján később a mű napvilágot is látott (Ofen, 1845.), — kisterjedelmű munka, a szabadkirályi városok polgárságának ajánlva.

Az 1—4. szakaszban a szerző Pannóniáról szól, az 5—7. §-ban Pannonia lakóseit ismerteti s végül a 8. §-ban áttér Pannonia, — azaz Magyarország zsidó lakósaire. Gúnyosan ismerteti a zsidók békeszeretét, a földműveléstől való iszonyódását: »Pannoniens jüdischer Einwohner ist ein solcher betrachtet, sehr friedliebend — darum flieht er den Soldatenstand; mit der Erde will er sich blos nach seinem Tode befassen . . . nur im Handel ist er unnachahmlich, denn oft fängt selber einen Lumpenhandel an und hört mit Banknoten zu spekuliren auf.« Azt is megállapítja, amit sokan mondtak a szabadságharc előtt a zsidóságra, amelynek még nem volt alkalma bebizonyítani a hazafias érzéseit, hogy a zsidóságnak ott a hazája, ahol jól megy a dolga: »jedes Land wo der Jude sein Fortkommen findet, ist sein Vaterland.« Mivel Magyarországon jól megy dolga, itt akar emancipálódni, — mondja.

A szerző azonban egész zsidóellenes felfogása ellenére is kijelenti, hogy a zsidók között is vannak becsületes és érdemes emberek. Ezután a magyar polgári osztállyal foglalkozik s megállapítja, hogy e polgárság kiváltságait annak köszönheti, hogy király és haza iránt való kötelességét híven teljesítette. Ám — állítja — a zsidó ilyennel nem dicsekedhetik, nincsen tehát oka, hogy mai helyzetével elégedetlen legyen.

A zsidóságnak azt ajánlja, hogy asszimilálódjék teljesen a keresztény lakóssághoz: machet ihr, um euch leichter mit den Christen zu vereinigen. Több olyan ajánlata van ehhez, amely a zsidó vallás törvényeibe ütközik, így: geniesset auch das hier erzeugte Brod, Wein etc. ohne Vorauslassung eurer verhassten Ceremonien . . . höret auf mit dem Schachten.

¹⁵⁸ 1843. IX. 15. Kvb. btts. 701. DRL. 1843. 10. 78.

¹⁵⁹ 1843. X. 17. Htt. t. 37.022. DRL. 1843. 10. 78a.

¹⁶⁰ 1843. XI. 30. Canc. 17.586/1926.

¹⁶¹ 1843. XII. 27. Htt. t. 46.665. DRL. 1843. 10. 101a.

Politikailag is emancipáció helyett teljes közeledést ajánl s így végzi röpiratát: »Nähert euch mehr dem Stande, dem ihr angehören wollt, lasset mit dem Wunsche für die Emancipation, auch echt bürgerliche Gesinnungen zwischen euch einwurzeln, handelt nicht wie Bündel-Juden, sondern wie es sich einem emancipirenden Volke geziemet, und Niemand wird dann mehr verachten Pannoniens Judenbürger.«

A kéziratról szóló cenzurái jelentés,¹⁶² amely a budai cenzor véleménye alapján készült, azt állapítja meg, hogy a munka szelleme és stílusa mérsékelt s a kéziratban csak kisebb kihagyásokat jelöl meg.

A valóságban e munka nem zsidóellenes, csak az elején érzünk igazságtalan gúnyt, célzata azonban éppen nem irányul a zsidók ellen. Kétségtelen, hogy terveit kivihetetlenek, hiszen évezredek elvek és tradíciók megtagadását kívánja a zsidóságtól, — de ezt abból a célból akarja, hogy a zsidókat, mint az országnak a jövőben hasznos polgárait bekapcsolja a nemzeti közösségbe.

A helytartótanács hozzájárul ehhez a cenzurái véleményhez¹⁶³ s a cancellariai beleegyezés¹⁶⁴ után a röpirat 1845-ben napvilágot láthat, mint erről a helytartótanács a cenzurát értesíti¹⁶⁵

Egészen más megítélés alá esik *Bátky Károly* kézírata: *Rövid értekezés a zsidók emancipatio ügyében az életből merített adatokkal bizonyítva.*

Az összes röpiratok közül e kézirat mondja a legtöbb rosszat a zsidókra. Mindaz a gyűlölet, amely sokáig felhalmozódott, kitör benne. Olyan rágalmakkal illeti a zsidóságot, amelyek a valóságtól annyira távol állanak, hogy a munka kiadását lehetetlenné teszik s *a zsidóság a cancellaria védelmében részesül*, mikor ezt a kéziratot visszaveti.

Reseta cenzor véleménye alapján a cenzura részletes jelentést tesz a helytartótanácsnak.¹⁶⁶ A munka lényege az, hogy a zsidók oly gyűlölettel viselkednek máshitűekkel szemben s annyi rossz tulajdonságuk van, hogy polgári jogokban nem részesíthetők. Ennek alátámasztását a szerző naiv bizonyítékokkal kísérli meg.

A helytartótanács álláspontja igen figyelemreméltó.¹⁶⁷ Nem azt perhorrescálja, hogy a szerző elvi ellensége az emancipációnak, hanem azokat a helyüket meg nem álló példákat, amelyek a kézirat fegyvertárát alkotják. E példákról ezt mondja a helytartótanács: »adeo trita et vulgaria esse, ut

¹⁶² 1844. VIII. 30. Kvb. btts. 723. DRL. 1844. 10. 68.

¹⁶³ 1844. IX. 24. Htt. t. 34.589. DRL. 1844. 10. 68a.

¹⁶⁴ XI. 7. Canc. 17.048/1768.

¹⁶⁵ 1845. I. 21. Htt. t. 2411. DRL. 1845. 10. 6a.

¹⁶⁶ 1844. III. 29. Kvb. btts. 252. DRL. 1844. 10. 26.

¹⁶⁷ 1844. IV. 17. Htt. t. 14.707. DRL. 1844. 10. 26a.

nullam jam hoc cultiori aevo recto sensui adversam impressionem generare et anilibus potius narrationibus adnumerare possint.» Egyébként pedig fennáll az a veszély, hogy amint a munka megjelenne, egyes tanult emberek megcáfolnák érveit és csak az emancipációs tábor gyarapodnék. De egyébként is a helytartótanács belátja, hogy a munka silány s nem méltó a tanács felfogásához. A kézirat teljesen értéktelen s a sajtót nem érdemli meg. Ha azonban két nagyobb pontot kihagy a szerző, a munka mégis kiadható.

A cancellaria azonban nem teszi a magáévá ezt az álláspontot.¹⁶⁸ A munka semmiképpen nem jelenhetik meg. Ennek oka kétségtelenül, hogy nem engedélyezheti a zsidóság szabad rágalalmazását, szidalmazását. Ez természetesen korántsem jelent liberális felfogást, csupán azt a védelmet, amelyre az ország zsidó lakossága alaposan rászorult, mivel saját köréből még nem produkált e korban jótollú író, aki felvehette volna a harcot a röpiratíróval.

A cancellariai döntést követi a cenzurának e szellemben való utasíttatása.¹⁶⁹

Hasonló védelmet látunk *Péchy Ferdinánd* kéziratával szemben; ez *Die Juden wie sie waren sind und seyn sollten Bürger zu werden*.

A kéziratosa annak bebizonyítását tűzi ki céljául, hogy a zsidók nemcsak, hogy nem érdemelnek polgári jogokat, de fel sem ruházhatók ezekkel mindaddig, míg nézeteiket, elveiket meg nem változtatják s így megszűnik az elkülönülésük az ország más lakosaitól.

Reseta vizsgálja át a kéziratot. A cenzurái jelentés¹⁷⁰ szerint a munka a zsidó vallást (Mosaica religio) gyalázza, ez nem helyeselhető s így a kézirat eltiltását javasolja a cenzura. Ezt az álláspontot magáévá teszi a helytartótanács is.¹⁷¹

A másik véglet miatt is esik kifogás. Így *Rumy Károly* *Die Emancipation der Juden in Ungarn nebst angefangenen Betrachtungen über die Verhältnisse der Juden* c. röpirata kéziratában a felsőbb hatóságok éppen nem a zsidógyűlöletet kifogásolják, hanem azt állapítják meg, hogy erősen elfogult a zsidók irányában.

A pesti cenzor véleménye alapján a cenzura oly színben tünteti fel a kéziratot, hogy az a zsidó emancipáció szószólója.¹⁷²

A kéziratosa munka a zsidók részére kíván jogokat. Azt mondja, hogy a zsidóságot, ezt a hajdan s most is erkölcsös és társadalmi erényekre alkalmas népet polgárjogaitól megfosztani csak a gyűlölet bírta. Úgy látja a szerző, hogy a

¹⁶⁸ 1844. VII. 11. Canc. 10.516/1096.

¹⁶⁹ 1844. VIII. 13. Htt. t. 29.972. DRL. 1844. 10. 54a.

¹⁷⁰ 1843. XII. 1. Kvb. btts. 839. DRL. 1843. 10. 99.

¹⁷¹ 1843. XII. 27. Htt. t. 46.656. DRL. 1843. 10. 99a.

¹⁷² 1844. VI. Kvb. btts. 432. DRL. 1844. 10. 41.

keresztény társadalom érzéketlen a zsidók könnyeivel szemben s aversióját nemcsak a magánéletben mutatja meg, hanem beviszi a kormányzásba is. A polgárság összes terheit viselik, hozzáadva még a türelmi adót. A szerző — aki különbséget tesz »Ungaren« és »Magyaren« között s a magyarokkal szemben elfogult — azt a különben éppen nem helytálló véleményét kockáztatja meg, hogy a zsidógyűlölet elsősorban a magyar lakosságnál észlelhető. Felemlíti azonban, hogy az elmúlt megyegyűléseken már voltak a zsidóságnak védelmezői s reflektál egyes hirlapi cikkekre.

A cenzura szerint a kézirat alkalmasnak látszik arra, hogy a keresztény lakosság meggyűlölje a zsidóságot, sőt arra is, hogy a zsidóságban gyűlölség támadjon a keresztény társadalommal szemben. Már e miatt sem ajánlja engedélyezésre a kéziratot s azután **egyébként** is »quaestio emancipationis Judaeorum objectum diaetalium pertractationum constituat.« Ehhez azonban meg kell jegyeznünk, hogy a cenzura korántsem volt ilyen rigorozus akkor, amikor emancipációellenes röpiratok jelenhettek meg, holott ez az akadály akkor is fennállott.

Ez feltűnik a helytartótanácsnak s a kézirat újólagos átvizsgálását rendeli el.¹⁷³ Kevesli u. i. a cenzura-kifogásolta részt ahhoz, hogy a kézirat a sajtótól eltiltassék s egyébként — úgy tűnik fel — sem teszi magáévá a cenzura álláspontját. Ezt erre bizonyos fokig módosítja a cenzura¹⁷⁴ s kijelenti, hogy az incriminált hely módosítható. Jelen alakjában azonban a kéziratot nem tartja kiadhatónak, nemcsak azért, mert a zsidókban gyűlöletet kelthetne a keresztényekkel szemben, hanem azért is, mert a kormányt s a törvényhozást embertelenséggel vádolja. Azt javasolja tehát, hogy a kézirat adassék vissza s a szerző dorgáltassék meg; a szerző azután kijavíthatja az incriminált helyeket. Ez értelemben dönt a helytartótanács.¹⁷⁵

Zsidóellenes röpirat *Puky Simon* munkája: *Figyelem-szó a' zsidók' polgárosítása ügyében különös tekintettel Magyarországra*. Zsidók ellen szórt igazságtalan vádjai miatt Reseta bírálatos jelentése alapján a cenzura kiadhatatlannak tartja.¹⁷⁶

A szerző célja, hogy felhívja a nemzet figyelmét, minő veszélyes gondolat az emancipáció s minő nagy bajok származnának abból, ha a zsidók polgárjogot nyernének. A szerző ajánlata, hogy nemcsak nem szabad a magyarországi zsidóságot emancipálni, hanem el kell különíteni minden módon a nemes magyar nemzettől.

Puky Simon bizonyítékait tíz fejezetben adja elő, nem kevesebb, mint 100 szakaszra osztva. Főérve, hogy a testben-

¹⁷³ 1844. VI. 25. Htt. t. 24.355. DRL. 1844. 10. 41a.

¹⁷⁴ 1844. VIII. 30. Kvb. btts. 627. DRL. 1844. 10. 69.

¹⁷⁵ 1844. IX. 24. Htt. t. 34.590. DRL. 1844. 10. 69a.

¹⁷⁶ 1844. III. 29. Kvb. btts. 249. DRL. 1844. 10. 27.

lélekben egyaránt gyatra zsidóság hatására a magyarság is elkorcsosulna, erejét elveszítené. Nemzeti nyelve tönkremenne s ezután más népek elnyomnák. Ezt követné a nemzet végső pusztulása. Erre következik a zsidók ú. n. gonoszságainak leírása ante 1996-tól a diasporáig. Ezután a magyarországi zsidó lakosságról ír Taksonytól Ferdinándig, közel 600 évnyi lázongásaikra tekint, majd azokat a károkat állapítja meg, amelyeket »a zsidók pénze, csalása, dölyfje, kegyetlensége, kéjvágyó élete, végsőkig fokozott erkölcstelensége és hatalmaskodása« okozott. A szerző szerint emancipáció esetén mindeme bűnök előzőnlenék a keresztény magyar társadalmat is és ellenük egyedüli orvosság a teljes elkülönítés és elkülönülés.

Mindeme vádak igazságtalanságát a cenzura is belátta. Különösen azon botránkozik meg, hogy a zsidókra mindenféle ocsmány betegséget fog rá a kézirat szerzője. Ajánlja a kéziratnak a sajtótól való eltiltását.

A helytartótanács is azon a véleményen van, hogy a vádak hamisak és ez igazságtalan s hazug vádak miatt (injuriose conquisitis a veritate etiam potissimum conviciis) a szerzőt a cenzor útján megdorgáltatja. A kézirat jelen alakjában ki nem adható.

Részletkérdéshez szól hozzá *Finály Zsigmond: Über die Ausschliessung israelitischer Ärzte, Fabricanten und Grosshändler von den Comitats-Wahlen* c. röpirata.

E röpirat csak hozzászólás a diéta ama határozatához, amellyel csak a keresztény honoráciorok, gyárosok s kereskedők nyertek a megyei választásokra szavazati jogot. A szerző szerint az országgyűlési követeket nem az igazság vezette, hanem a nép között a zsidók ellen élő ellenérzés.

A kézirat főérve, hogy a zsidók ápolják a magyar nemzetiiséget és a zsidó orvosok nem ismernek felekezeti különbséget pácienseik között, a nemzeti vagyont jelentő ipart s kereskedelmet zsidók művelik. Ezért méltánytalan a zsidók kizárása a szavazók közzül, a műveltebb zsidót megilleti a választói jogosultság.

A pesti cenzor véleménye alapján a cenzura akként közli javaslatát,¹⁷⁷ hogy a röpirat irányt akar adni a törvényhozásnak, gyűlölséget kelt s így el kell a megjelenéstől tiltani.

Az első ok kétségtelenül helytálló: a röpirat hatni akar a törvényhozásra, de nem terrorisztikusan, hanem a meggyőzés fegyvereivel. A második ok olyan, hogy igen gyakran olvasuk cenzori megokolásokban s valóban mindig alkalmazható végeredményében, amikor ellentét merül fel.

A cenzura álláspontját magáévá teszi a helytartótanács¹⁷⁸ és így a kézirat nem lát napvilágot.

¹⁷⁷ 1844. III. 1. Kvb. btts. 174. DRL. 10. 20.

¹⁷⁸ 1844. III. 19. Htt. t. 9880. DRL. 1844. 10. 20a.